

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Горда Юлія Олександрівна

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ
ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ**

Спеціальність: 016 Спеціальна освіта (Тифлопедагогіка. Сурдопедагогіка)

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ С. В. Кульбіда,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ Ю. О. Горда
« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ.....	8
1.1. Проблема формування громадської активності дітей з порушеннями зору в педагогічній теорії і практиці.....	8
1.2. Особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору.....	15
1.3. Напрями формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти.....	22
Висновки до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ХОДІ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ.....	36
2.1. Методика визначення стану сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку.....	36
2.2. Педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти.....	49
Висновки до розділу 2.....	56
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	58
3.1. Зміст методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору у позаурочній діяльності.....	58
3.2. Аналіз результатів дослідження.....	71
Висновки до розділу 3.....	80
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ.....	95

ВСТУП

Актуальність теми. Формування громадської активності особистості як фундаментальної складової адекватної інтерперсональної взаємодії у дітей з порушеннями зору є важливим завданням сучасної спеціальної освіти. Особливого значення в цьому світлі набуває педагогічна робота з учнями, що мають особливі потреби. Часткове або глибоке порушення зорового аналізатора, який у процесі соціальної перцепції виконує інформаційну функцію, призводить до труднощів у сфері спілкування, що значно ускладнює соціальну інтеграцію цієї категорії дітей.

Важливим завданням, що постає перед сучасною спеціальною освітою є пошук таких універсальних методів і форм роботи з дітьми, що мають порушення зору, які б змогли сприяти не лише адаптації у вузькому колі шкільного оточення, а і забезпечили адаптованість особистості у межах загальнодержавного соціально-культурного середовища. Вагомим підґрунтям для вирішення цих завдань є патріотизм, покладений в основу виховання учнів.

Проблема соціалізації дітей з порушеннями зору привертає увагу багатьох дослідників (М. Земцова, А. Зотов, О. Литвак, І. Моргуліс, Н. Морозова, Н. Костючек, С. Покутнєва, Є. Синьова, Л. Солнцева, В. Феоктистова та ін.), які вивчали дітей з порушеннями зору різних вікових груп. Дослідники зазначали, що в умовах зорової депривації через недостатнє розуміння співрозмовника збіднюється і знижується їхня готовність до інтерактивної взаємодії. Однак, на жаль, у науковій літературі так і не сформовано чітких методів та підходів саме до вирішення відповідної проблеми, так як дослідники переважно охоплені визначенням суті соціалізації, а не засобами її досягнення.

Проблема формування громадської активності у психолого-педагогічних і соціологічних дослідженнях розглядається в контексті проблеми становлення спілкування як міжсуб'єктної взаємодії в різних аспектах її вивчення. Необхідним є активне впровадження педагогічних технологій, спрямованих на покращення рівня сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти.

У зв'язку з цим важливого значення набуває впровадження у спеціальному закладі освіти відповідної системи педагогічних заходів, яка б забезпечувала формування громадської активності дітей з порушеннями зору. Актуальність і недостатня теоретична та практична розробленість означеної проблеми зумовили вибір теми магістерської роботи: «Формування громадської активності дітей з порушеннями зору у позаурочній діяльності».

Зв'язок роботи з науковими темами. Дослідження виконано в межах наукової теми лабораторії корекційно-реабілітаційних технологій кафедри корекційної та інклюзивної освіти Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка: «Методологія та управління корекційно-реабілітаційною діяльністю» (наказ СумДПУ імені А. С. Макаренка № 27 від 27 січня 2016 р., державний реєстраційний номер 0116 U 000895).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність впровадження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Висвітлити теоретичні аспекти проблеми формування громадської активності дітей з порушеннями зору у спеціальному закладі освіти в ході аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури.
2. Розкрити особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору.
3. Визначити стан сформованості громадської активності у дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в умовах спеціальної школи.
4. Обґрунтувати педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти.
5. Розробити та експериментально перевірити методику формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти.

Об'єкт дослідження – громадська активність дітей з порушеннями зору.

Предмет дослідження – формування громадської активності у дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності.

Елементи наукової новизни одержаних результатів. Теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність впровадження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності; розкрито особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору; визначено стан сформованості громадської активності у дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в умовах спеціальної школи; експериментально перевірено шляхи формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі спеціальної школи шляхом їх залучення до участі у проектній діяльності; обґрунтовано педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти.

Уточнено сутність поняття «громадська активність» особистості для старшого шкільного віку в умовах зорової депривації. Дістало подальшого розвитку інноваційні форми й інтерактивні методи формування активної громадянської позиції підлітків у позакласній виховній роботі в умовах спеціального закладу освіти.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена методика формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку ефективно впливає на соціалізацію учнів зазначеної нозології, побудована на базисі інтегрованого до навчально-виховного процесу та позакласного життя патріотичного виховання. Використання розробленої методики в умовах спеціального закладу освіти сприяє покращенню психофізичного розвитку дітей означеної нозології, покращенню процесу їхньої соціальної адаптації та інтеграції в суспільство. Вдосконалено систему засобів корекційно-розвивального впливу на розвиток особистості дітей з порушеннями зору, яка може використовуватися

практичними працівниками шкіл-інтернатів у системі корекційно-виховної роботи. Основні результати дослідження можуть бути використані для вчителів і вихователів спеціальних та інклюзивних закладів освіти, батьків, студентів-дефектологів ЗВО під час викладання відповідних дисциплін, при розробці навчально-виховних програм для дітей означеної нозології. Результати дослідження впроваджено у навчально-виховний процес Комунального закладу «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради» (акт від 27 травня 2020 р.).

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження доповідалися під час проведення «Круглого столу» з проблем психолого-педагогічної і соціальної реабілітації, соціально-трудової адаптації та інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в рамках проблемної групи за темою «Формування безперешкодного середовища для життєдіяльності дітей з обмеженими можливостями здоров'я»; під час участі у III Регіональному науково-практичному семінарі зі спеціальної педагогіки «Новітні технології спеціальної педагогіки: проблеми, перспективи та шляхи розвитку» на базі Сумської ДООУ (ясла-садок) № 21 «Волошка» (грудень 2019 р., м. Суми); під час участі у VII Міжнародній науково-практичній конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2020 р., м. Суми); під час участі у VI Міжнародній науково-практичній конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2020 р., м. Суми).

Публікації. Зміст наукової роботи висвітлено у 2 наукових статтях: «Проблема формування громадської активності дітей з порушеннями зору в педагогічній теорії і практиці», яка була опублікована у збірнику наукових праць VII Міжнародної науково-практичної конференції студентів та молодих учених «Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців» (травень, 2020 р., м. Суми); «Педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти», яка була опублікована у збірнику наукових праць VI Міжнародної науково-

практичної онлайн-конференції «Корекційно-реабілітаційна діяльність: стратегії розвитку у національному та світовому вимірі» (листопад 2020 р., м. Суми).

Структура й обсяг роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до розділів і загальних висновків, списку використаних джерел (95 найменувань) та 8 додатків. Загальний обсяг магістерської роботи складає – 105 сторінок, з них – 85 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ У СПЕЦІАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ ОСВІТИ

1.1. Проблема формування громадської активності дітей з порушеннями зору в педагогічній теорії і практиці

Формуванню активної громадянської позиції підлітків сприяє соціальний досвід, який складається з практичних навичок участі у суспільному житті та рівня розвитку громадянських якостей особистості. Такий досвід набувається як внаслідок засвоєння навчального матеріалу, так і в процесі позакласної чи позашкільної виховної роботи.

Проблема формування громадської активності особистості як соціокультурного феномену досліджувалась як класиками соціології, так і сучасними вченими. Методологічні підходи та теоретичні передумови до розробки теми і розуміння соціального простору, аналізу соціального порядку, соціальної адаптації закладені у фундаментальних класичних і сучасних роботах М. Вебера, О. Конта, Д. Локвуда, Т. Парсонса, П. Сорокіна, Дж. Хоманса, а також вітчизняних вчених В. Іванова, Л. Іоніна, В. Радаєва, О. Філіппова та ін. [20; 39]. Розгорнутий аналіз проблем соціальної адаптації представлений в аспекті глобалізації як макроінтеграційного процесу в роботах У. Бек, В. Мур, І. Валлерстайн, Н. Луман, Г. Терборн, М. Уотерс [30; 56].

Громадська активність – активність людей, направлена на розв’язання громадських (суспільних) проблем під час якої для досягнення мети активісти співпрацюють з іншими людьми. Громадська активність з’являється в ситуаціях коли люди стикаються з проблемами або ж ситуаціями які зачіпають не лише їх, але й інших людей, і беруться розв’язати ці проблеми чи змінити ситуації, при цьому головним в досягненні мети є взаємодія чи співпраця з іншими людьми – як тими хто знаходиться в такому ж положенні чи має ті ж проблеми так і співробітниками різних установ чи органів влади [39; 47].

Найбільш глибоко проблема формування громадської активності дітей з обмеженими можливостями досліджена за кордоном (Ф. Вуд, Д. Вудрон, Г. Гремпп, Дж. Лауве, Т. Келлер, К. Крофт), але важливе місце в дискусії щодо проблем інклюзії особистості в суспільні відносини належить роботам Л. Виготського, чиї ідеї про зв'язок соціальної активності, соціального оточення та індивідуального розвитку людини заклали методологічні основи соціально-освітньої інтеграції дітей з особливими потребами [22; 90].

Загалом, незважаючи на інтерес вчених до проблеми формування громадської активності, зокрема соціальної інклюзії дітей з обмеженими можливостями, ступінь опрацювання даних соціокультурних феноменів у опрацьованих дослідженнях незначна. Соціологічний підхід до проблеми інтеграції в суспільство дітей з порушеннями зору не отримав до теперішнього часу повного теоретико-емпіричного оформлення. У працях вчених практично не представлений розгорнутий теоретико-методологічний аналіз проблеми інтеграції особистості в суспільство, що ускладнює розвиток наукових досліджень в даному напрямку, а також трансформацію соціальної політики з урахуванням потреб «особливих» дітей.

Громадська активність рідко виступає самостійним предметом в психологічних дослідженнях. Попри це, на даному етапі розвитку науки, в ході дослідження інших психологічних феноменів, зібрана значна кількість наукових фактів, що стосуються громадської активності, та її впливу на розвиток особистості. Розгляд і використання цих фактів потребує від дослідника уважності та обережності, адже терміном громадська активність позначають різні за змістом явища. На разі термін «громадська активність» відсутній у більшості словникових джерел, що ускладнює визначення його меж та сфери застосування.

Специфічні особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору на концептуальному рівні представлені у відомих працях Л. Виготського, що аж до цього часу виступають у цій галузі в якості надійних методологічних орієнтирів [11; 27]. Однак навряд чи можна говорити про

достатню конкретизацію цих ідей, що дасть можливості успішного вирішення завдань сучасної психолого-педагогічної практики, головними з яких є соціальна адаптація цієї категорії дітей.

При відносній подібності позицій різних дослідників, що висувають на перший план патобіологічні, психологічні або соціальні аспекти, які є основоположними у роботі з дітьми, що мають порушення зору, не було виділено системоутворюючої ланки, що дозволила б оцінити рівень потенційних адаптивних можливостей учнів.

Основою успішного і повноцінного існування особистості є її адаптація. Чіткого розуміння і визначення того, в чому конкретно полягає адаптованість індивіда немає. Тому питання стосовно, яку саме адаптованість має розвивати в дітях з особливими потребами вчитель-дефектолог, залишається відкритим. Для повного розуміння, що таке адаптація, необхідно розглянути напрямки її реалізації.

Поняття адаптації – один із основних у науковому дослідженні організму, оскільки саме механізми адаптації, вироблені в процесі еволюції, забезпечують можливість організму існувати в постійно мінливих умовах зовнішнього середовища. Завдяки процесу адаптації досягається оптимальне функціонування всіх систем організму і збалансованість у системі «людина-середовище» [40]. Одним з перших, хто став вивчати проблему функціонування живого організму як цілісної системи, був французький фізіолог К. Бернар. Він висунув гіпотезу про те, що будь-який живий організм, в тому числі і людський, існує, оскільки володіє можливістю постійно зберігати сприятливі для свого існування параметри внутрішнього середовища організму, а це, у свою чергу, відбувається тому, що всі системи, які протікають в організмі знаходяться в стані рівноваги. Доки ця рівновага зберігається, організм живе і діє. Таким чином, постійність внутрішнього середовища, на думку К. Бернара, – це обов'язкова умова вільного життя [4; 51].

Сучасне уявлення про адаптацію ґрунтується на роботах П. Анохіна та ін. [2]. Незважаючи на наявність численних визначень феномену адаптації,

об'єктивно існує кілька її основних проявів, які дозволяють стверджувати, що адаптація – це, по-перше, властивість організму, по-друге, процес пристосування до мінливих умов середовища, суть якого полягає в досягненні одночасного рівноваги між середовищем і організмом, по-третє, результат взаємодії в системі «людина-середовище», по-четверте, – мета, до якої прагне організм. Оскільки адаптація є властивістю будь-якого живого організму, дана властивість притаманна і людині. Однак людина – це не просто живий організм, а, перш за все біосоціальна система і елемент соціальної макросистеми.

Тому при розгляді проблем адаптації людини прийнято виділяти три функціональних рівня: фізіологічний, психологічний і соціальний. Виділені функціональні рівні адаптованості взаємопов'язані між собою, безпосередньо впливають один на одного та визначають інтегральну характеристику загального рівня функціонування всіх систем організму в певний період часу. Ця інтегральна характеристика є динамічним утворенням, яке має назву функціонального стану організму. Функціональний стан організму відбиває особливості гомеостазу та процесу адаптації [20; 31].

Безспірним видається той факт, що усі ці рівні мають носити спільний характер і працювати одночасно, доповнюючи один одного. Однак, з точки зору педагогічної роботи з дітьми, що мають порушення зору, на перший план виходить саме соціально-психологічна адаптація – такий стан взаємин особистості та групи, коли особистість без тривалих внутрішніх та зовнішніх конфліктів продуктивно виконує свою провідну діяльність, задовольняє свої основні соціальні потреби та повною мірою йде назустріч рольовим очікуванням референтної групи, переживає стан самоствердження та вільного вираження своїх творчих здібностей [55; 84].

Відповідний процес визначається як пристосування, приведення індивідуальної та групової поведінки дітей з порушеннями зору у відповідність з системою суспільних норм і цінностей [24; 54]. Отже саме цей напрямок визначений нами як пріоритетний у даному дослідженні.

У дітей з порушеннями зору утруднена взаємодія з соціальним середовищем, знижена здатність адекватно реагувати на те, що відбувається. Вони відчують особливі труднощі в досягненні своїх цілей в рамках існуючих норм, що може викликати у них неадекватну реакцію і призвести до відхилення в поведінці. У ході соціально-психологічної адаптації таких дітей здійснюється розвиток усвідомленого виконання соціальних норм і правил, адекватних взаємин з суспільством пристосування дітей до нових соціальних умов, реалізація їх потреб, інтересів і прагнень; розвиток індивідуальності [23].

Соціальна адаптація (від лат. *adaptatio* – пристосування, *socialis* – суспільний) – процес пристосування людини до нового для неї соціального середовища, а також наслідки цього процесу [32]. Вона визначається як активне засвоєння особистістю або групою людей нового для неї соціального оточення, тобто формування певного способу життя, основною характеристикою якого є вільна активна діяльність членів суспільства. Забезпечення здатності розумово відсталого людини до адаптації у змінюваних умовах соціального життя є найважливішою метою корекційного виховання, оскільки погіршення адаптаційної поведінки як наслідок стійкого субнормального інтелектуального функціонування є основною суттєвою ознакою у сучасних визначеннях розумової відсталості [76].

Успішна соціалізація має на увазі ефективну адаптацію людини до суспільства – з одного боку, її саморозвиток, активну взаємодію з суспільством і здатність протистояти йому певною мірою – з другого. В процесі соціалізації споконвічно існує внутрішня, до кінця ще не розв’язана суперечність між ідентифікацією особистості з суспільством і відособленням її в ньому.

Формування громадської активності особистості триває протягом всього життя індивіда і проходить у трьох сферах:

- у діяльності – у людини розвиваються задатки та здібності, і відбувається їх реалізація;
- у спілкуванні, що виникає у всіх сферах життєдіяльності, розвиваються комунікативні здібності, здатності взаємодії з оточуючими;

– у самосвідомості – свідомості і розумінні самого себе, у розвитку правильної самооцінки [13; 38].

Справжня природа дитини з порушеннями зору виявляється передусім у тому, що вона, як і та дитина, яка не має відхилень, здебільшого володіє всіма можливостями та властивостями, які є необхідними передумовами навчання та виховання. Це теоретичне положення лежить в основі наукового підходу до розвитку особистості дітей з порушеннями в розвитку.

Завданням навчання та виховання дітей з порушеннями зору є забезпечення адекватних їх взаємин із суспільством, колективом, усвідомленого виконання соціальних, у тому числі і правових норм і правил. Соціальна адаптація надає дітям з порушеннями в розвитку можливість брати активну участь у суспільно корисному житті. Досвід спеціальних навчальних закладів показує, що учні цих шкіл здатні оволодіти прийнятими в нашому суспільстві нормами поведінки.

Успішність пристосування до життя людини з обмеженими можливостями визначається, у першу чергу, не відповідними змінами довкілля, а адекватними змінами ставлення особистості до різних аспектів діяльності.

Наприклад, якщо в 40–60-ті рр. ХХ ст. проблема соціальної адаптації осіб з розладами зору формулювалась як проблема компенсації розладів зору, функціонального дефекту й реалізовувалася як пошук засобів і способів компенсації порушених функцій на основі збережених аналізаторів, то сучасний підхід у вирішенні самої проблеми пропонує корекцію особистості. Іншими словами, об'єктом дослідження та впливу стають не дефект і функції, які його компенсують, а особистість, яка взаємодіє з оточуючим світом за умови свого дефекту.

У наш час дослідники більше схиляються до висновку, що психосенсомоторні проблеми й ускладнення, як правило, кореняться в особливостях громадської організації життя, а не є лише наслідком інвалідності [23; 72].

Соціалізація (з латинської «суспільний») – це комплексний процес засвоєння індивідом певної системи знань, норм і цінностей, які дозволяють йому бути повноправним членом суспільства. Соціалізація виступає одним із основоположних соціальних процесів, що забезпечує існування людини в середині суспільства; являє собою процес входження людини в суспільство, включення її в соціальні зв'язки та інтеграції з метою встановлення її соціальності. Включає як цілеспрямований вплив на особистість (виховання), так і стихійні, спонтанні процеси, що впливають на її формування та є необхідною умовою розвитку людини, становлення в неї особистісних якостей у процесі засвоєння суспільного досвіду і активного відтворення нею суспільних відносин [44; 85]. Вона передбачає проходження дитиною, в тому числі і в спеціальному навчальному закладі, певних етапів (стадій):

- адаптації, на якому відбувається пристосування дитини до існування в соціумі, відповідно до його норм і вимог;
- індивідуалізації, на якому відбувається усвідомлення дитиною своїх можливостей;
- інтеграції, на якому дитина намагається знайти своє місце в суспільстві, «влитися» в нього, пропонуючи використання своїх особистісних якостей та можливостей;
- ранньої трудової стадії, на якій забезпечується професійне становлення дитини на основі здійснення трудової підготовки в умовах допоміжної школи.

Відомо, що процес становлення її спроможності виконувати свої соціальні функції (бути членом родини, учнем, студентом, працівником, керівником, громадським діячем тощо) відбувається у нерозривній взаємодії двох процесів, перебіг яких триває все життя, - онтогенезу (психофізичного розвитку організму) та соціалізації (входження індивіда у соціальне оточення, присвоєння ним елементів людської культури) [25]. Відповідно шляхом виправлення недоліків психолого-педагогічними засобами, попередження негативних новоутворень, формування максимально можливих позитивних властивостей дитини саме корекційне виховання цілеспрямовано і послідовно покращує розвиток і

соціалізацію особистості, забезпечує її стійкість до зовнішніх факторів у єдиному процесі її абілітації.

Таким чином, проблема формування громадської активності дітей з порушеннями зору є актуальною в умовах розвитку сучасного суспільства і потребує негайного вирішення. Формування громадської активності є процесом активного пристосування індивіда до вимог суспільства, що уявляє собою комплекс методів і прийомів корекційно-розвиваючої роботи з дітьми, є особливим шляхом підтримки і допомоги учням означеної нозології у вирішенні завдань їхнього розвитку, виховання, навчання, інтеграції до суспільства в силу можливостей кожного учня. Громадська активність є неоціненним у розвитку особистості в умовах сучасного суспільства, адже вона сприяє соціальній адаптації даних учнів і визначається як пріоритетний напрямок системи спеціальної освіти.

1.2. Особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору

Пошук нових шляхів формування громадської активності дітей з особливими потребами є актуальним на сучасному етапі розвитку спеціальної педагогіки та психології. При цьому поетапна соціалізація та становлення особистості дитини у зазначеному плані має забезпечуватися адекватними педагогічними засобами – засобами організаційних форм, змісту та методів навчання, виховання та корекції розвитку дитини з порушеннями зору, формуванням комплексного багатобічного підходу до кожної особистості окремо, адже успішна адаптація дитини в соціумі залежить і від біологічних факторів середовища та конституційного типу людини, так і від соціальних факторів та індивідуально-психологічних особливостей особистості, що визначають її адаптаційні можливості [34: 49; 78]. При цьому, важливо зазначити, що виховання дітей з порушеннями зору – це не просто акт соціалізації, а особистісно-соціальний інтеграційний процес, в якому суб'єкт

(особистість) зберігає конститутивну функцію, навіть якщо через фізичні і психічні вади вона частково схована [26].

У цьому сенсі вагомого значення набуває аспект спільної діяльності педагогів і батьків. В нашому суспільстві укорінилася хибна думка, що виховання дитини та її подальше інтегрування в соціум залежить від школи, а фундамент особистості закладає лише педагог [48; 64; 69]. Роль вчителя у соціально-психологічному формуванні дитини є величезною, особливо у спеціальних навчально-виховних закладах, що практикують ночівлю учнів протягом робочого тижня. Однак саме родина в більшості випадків є тим беззаперечним прикладом, що наслідує дитина. Найгостріше це відчувається тоді, коли діти з порушеннями зору, повертаючись до школи після вихідних і особливо канікул, демонструють не лише знижений рівень знань, а і втрачають набуті у школі навички самообслуговування. Відповідно саме спільний підхід, визначення єдиних для школи і родини пріоритетів та їх беззаперечне дотримання в перспективі дасть вагомий позитивний результат у соціальній адаптації учнів не лише у стінах навчального закладу та дому, а і за їх межами.

Питання громадської активності дітей з порушеннями зору розглядались здебільшого в широкому розумінні. Однак, в контексті їхньої індивідуалізації та інтеграції у спеціальній психолого-педагогічній науці проблема формування громадської активності ще не була предметом спеціального дослідження, притому, що були виявлені певні особливості даної категорії дітей (їхня самосвідомість, самооцінка, рольова поведінка), які певною мірою торкаються представленої проблеми.

На сьогодні відсутні також системні, комплексні дослідження проблеми формування громадської активності дитини з порушеннями зору в спеціальному закладі освіти, виходячи з психологічного змісту, суті кожного з її етапів, а також організаційно-методичні рекомендації щодо реалізації цього процесу, повноти його педагогічного забезпечення у спеціальній школі, оскільки робота в школах здійснюється переважно у напрямку підвищення ефективності адаптації дітей до

змінних умов життєдіяльності (соціальної, трудової, соціально-психологічної), передбачено посилену роботу з їх трудової підготовки [74].

У контексті зазначених міркувань необхідно розглянути деякі особливості процесу формування громадської активності, який безпосередньо пов'язаний із рівнем соціалізації особистості, серед яких виділяють [42; 50]:

- соціалізація як процес набуття людиною якостей, необхідних для життя і діяльності в суспільстві, залучення її до суспільних відносин, засвоєння елементів культури, соціальних ролей відбувається все життя, продовжуючись на всіх вікових етапах, для кожного з яких характерна специфічна «соціальна ситуація розвитку»;

- соціалізація є необхідною базальною умовою психічного, фізичного, в цілому особистісного розвитку людини, її становлення як людини серед людей;

- соціалізація відбувається у трьох основних сферах функціонування людини як особистості (діяльність, спілкування, самосвідомість), інтегровано реалізуючись у багатоаспектній соціальній поведінці людини; особливо підкреслимо необхідність адекватного оволодіння індивідом такими елементами людської культури, як соціальні (перш за все, моральні і правові) норми, що лише й дає підстави для оцінки поведінки людини як соціально нормативної; на жаль, захоплюючись гуманними ідеями т. з. «особистісно зорієнтованого виховання і навчання», педагоги і психологи іноді нібито відсувають на другий план розуміння того, що свобода бути особистістю невід'ємна від сформованості у людини самокерованої соціально правильної поведінки [83];

- соціалізація включає як спонтанні, стихійні, неузгоджені впливи на особистість (засоби масової інформації, вільне спілкування, наслідування випадковим прикладам тощо), так і сукупність цілеспрямованих впливів через організовані форми (головним чином – різні педагогічні освітні і позаосвітні системи), тобто завдяки діяльності виховання;

- внаслідок зазначених суперечностей соціалізації її результати далеко не завжди в індивідуально-особистісних варіантах відповідають бажаним соціальним ідеалам і стандартам; часто-густо доводиться мати справу з

порушеннями процесу соціалізації, викривленнями проміжних результатів цього процесу, що проявляється, зокрема, в асоціальній поведінці особистості.

Фундаментальне значення для запровадженого дослідження мають праці В. Сухомлинського, який надавав соціалізації учнів вирішального значення в навчально-виховному процесі [21; 63]. При цьому принципи, що він закладає в основу є актуальними і для дітей з порушеннями зору. За В. Сухомлинським є три сходинки соціалізації, що сприяють формуванню і становленню особистості учня.

Перша сходинка соціалізації особистості учня – засвоєння й неухильне дотримання в діяльності та взаєминах виробленого людством правила – повага людини до іншої людини, до її особистості та особливостей. Повага до людини, зазначав В. Сухомлинський, це моральна серцевина людської культури. І кожен учень, засвоюючи соціальний досвід старшого покоління і встановлюючи соціальні зв'язки з тими групами людей, до яких він належить, прагне до того, щоб його моральна серцевина була завжди здоровою, чистою та сильною. Це означає віддавати свої душі в ім'я того, щоб люди були красивішими, духовно багатшими, щоб у кожної людини, з якою зустрічаємося ми у житті лишилось щось добре [41].

Другою сходинкою соціалізації особистості учня є сприяння загальнолюдським і національним цілям на основі взаєморозуміння та згоди: підтримання дружніх зв'язків, надання взаємодопомоги в разі необхідності, вивчення та засвоєння поряд із національним «соціальним вихованням» загальнолюдських соціальних цінностей, що лежать в основі моральних відносин між людьми різних національностей, котрі проживають до того ж в різних етнокультурних умовах [43].

Третя сходинка – об'єднання соціального досвіду та соціальних зв'язків особистості учня української національної приналежності з соціальним досвідом усіх націй земної кулі для досягнення загального покликання всього людства – взаємопідтримки, взаємного духовного збагачення, рахуючись при цьому як з національними, так і із загальнолюдськими інтересами, особливостями

культури, віросповідання, а також із встановленими законами у державі та нормами моралі в суспільстві.

При цьому фундаментом всієї соціалізації учня В. Сухомлинський вважав ідею [82]. З огляду на визначені ним сходинки стає очевидним, що ця ідея являє собою ні що інше, як патріотизм. Усі складові, відповідних етапів соціалізації за В. Сухомлинським, носять яскраво виражені риси людини-патріота, наділеного тими якостями, що дозволять дитині віднести себе не просто до соціальної групи, але й до соціуму загалом.

Детермінанти порушень процесу формування громадської активності досить різноманітні, і вони можуть бути, знову-таки, пов'язані переважно з біологічними факторами (різні форми дизонтогенезу – недорозвиток, затриманий, дефіцитарний, викривлений, дисгармонійний розвиток тощо), або з суто соціальними (педагогічна занедбаність, негативний вплив мікросередовища, дидактогенні ускладнення поведінки, які викликають реакцію протесту, депривація потреб у самореалізації, схваленні тощо) все це призводить до явища відчуження особистості від соціума, яке, зокрема, лежить у основі розвитку асоціальної поведінки [7; 73].

Варто повторити, що у всіх таких випадках виховання як управління соціалізацією потребує особливих зусиль для корекції цього процесу, тобто набуває характеру корекційного виховання і стає предметом спеціальної педагогіки.

Однак, цього недостатньо з точки зору становлення особистості дитини, забезпечення адекватних взаємин з суспільством, враховуючи зовнішні (соціалізацію) і внутрішні (індивідуалізацію) детермінанти, оскільки повнота процесу формування громадської активності та досягнення її результатів можливі саме в процесі особистісного зростання дитини на основі забезпечення індивідуалізації та інтеграції, тобто коли вона здатна усвідомити і розпізнати в собі свої можливості, які варто розвивати, на які потрібно опиратися і максимально використовувати в подальшому своєму розвитку і професійному становленні в умовах соціального оточення, в тому числі шкільному [5; 17].

У цьому світлі вагомою є думка Р. Мея, який надає великого значення стійкості особистості до навколишнього середовища. У перелік фундаментальних якостей включено свободу особистості, котра інтерпретується як спроможність будувати себе, власні неповторні риси, моделі поведінки з наданого спадкоємного матеріалу. При цьому особистість зберігає відповідальність за власні вчинки й рішення. До ознак стійкості Р. Мей зараховує також індивідуальність, основний зміст якої розкривається в умінні бути собою, у розумінні та прийнятті власної неповторності, унікальності. Стійкість особистості виявляється в соціальній інтегрованості як здатності й умінні пристосовуватися до суспільства [57]. Відповідна позиція якнайкраще ілюструє головну мету виховання дітей в умовах корекційної освіти.

Певної неоднозначності проблемі формування громадської активності надає те, що психологами, пропонується різний методологічний підхід до понять активності [65]. Проблема активності найчастіше критикується під час аналізу феноменів і механізмів адаптації. Значна кількість експериментальних даних збільшує перелік критеріїв адаптованості. При цьому стають відносними межі категорій адаптованих і неадаптованих осіб. Виникають серйозні труднощі у використанні одних і тих самих критеріїв для того, щоб однозначно назвати людину адаптованою або неадаптованою, що пояснюється низкою обставин. Передусім відзначається відсутність загальноприйнятого наукового тлумачення понять активність, адаптація й адаптованість.

Багатоаспектність виявів активності спричиняє появу різноманітних критеріїв активності. Оцінка активності залежить від індивідуального або соціального аналізу розгляду даного процесу. Суб'єктивно успішна адаптація людини в певному середовищі може не відповідати її адаптованості для суспільства загалом. Адаптованість в одній сфері життя не означає благополуччя існування в іншій. Беззаперечним є лише одне – стійкість особистості виявляється в соціальній інтегрованості як здатності й умінні пристосовуватися до суспільства [36]. Однак на думку психологів еволюціоністів, психіка людини до умов сучасного життя зовсім не адаптована, у ній постійно відбуваються

еволюційні процеси. У будь-якому разі адаптованість зберігається як реальність існування та розвитку особистості [45].

Важливо відзначити, що повноцінна соціалізація дітей з порушеннями зору неможлива без формування системи їхньої морально-правової свідомості і відповідної соціальної поведінки, що здійснюється в процесі моральної і правової освіти та виховання особистості. Відзначимо, що стосовно осіб означеної нозології, відповідна проблема набуває особливого значення. Наявність порушень зору істотно ускладнює вирішення завдання забезпечення соціально-нормативного функціонування, підвищує ймовірність соціальних відхилень в індивідуальній поведінці особистості.

Одним з головних факторів, який впливає на процес формування громадської активності є формування об'єктивної оцінки та самооцінки можливостей і проявів особистості. Самооцінка – це оцінка людини самої себе: своїх досягнень, дій, що формується під впливом оцінки оточуючих, а також особистої діяльності дитини і особистої оцінки її результатів. Самооцінка складається при виконанні різноманітних завдань. По мірі їх розвитку вона починає впливати на поведінку: з'являються особливі реакції на події. У розумово відсталих знижений рівень самосвідомості, їм притаманна некритичність при оцінці своїх вчинків. Виходячи з цього, вони не вміють адекватно оцінити результати роботи, проаналізувати свою діяльність. У залежності від самооцінки знаходиться рівень домагань. У дітей з порушеннями зору в залежності від характеру дефекту можна спостерігати завищений і занижений рівень домагань [1; 18]. Відповідна проблема лише додає актуальності вивченню шляхів соціалізації та соціальної адаптації учнів з порушеннями зору, виробити адекватну поведінку яких до різноманітних ситуацій, можливо за умови правильного комплексного підходу педагога.

Відповідно, проблема пристосування особистості до соціально-культурних норм суспільства і її інтеграція видається більш складним процесом з огляду на те, що зусиль, докладених педагогами у школі може видатися замало для адаптації учнів поза її межами.

Важливим завданням, що постає перед сучасною спеціальною освітою, є пошук таких універсальних методів і форм роботи з дітьми, що мають порушення зору, які б змогли сприяти не лише адаптації у вузькому колі шкільного оточення, а і забезпечили адаптованість особистості у межах загальнодержавного соціально-культурного середовища. Вагомим підґрунтям для вирішення цих завдань є формування громадської активності, покладене в основу виховання учнів.

Таким чином, особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору полягають у тому, що наявний дефект призводить до порушення зв'язків з соціумом, культурою, як джерелом розвитку, утрудненнями в самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні соціальними навичками. Тому така дитина не в змозі сприйняти соціальні норми і вимоги. Освоєння соціального досвіду, включення їх в систему суспільних відносин вимагає від суспільства додаткових заходів, засобів та зусиль, адже громадська активність є фундаментальним напрямом виховання «особливої» дитини.

1.3. Напрями формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти

Соціально-політичні виклики, що постали перед сучасною Україною, вимагають від кожного її громадянина переосмислення усталених життєвих постулатів. Країна, що жила у мирі, зберігаючи статус без'ядерної та позаблокової держави, стала жертвою неоголошеної війни, підґрунтя для якої готувалося не один рік. Перед лицем прямого військового вторгнення, на перше місце вийшло почуття патріотизму, як єдиного стрижня супротиву українського народу. Саме патріотизм став тим загально об'єднуючим фактором, що

продемонстрував цілому світу силу і мужність нашої нації. Виходячи з цього, розуміємо наскільки важливим видається відповідне почуття не лише для осмислення власного походження, а і для віднесення особи до певної суспільної кооперації.

Громадська активність повинна бути новим імпульсом духовного оздоровлення народу, формуванням в Україні громадянського суспільства, яке передбачає трансформацію громадянської свідомості, моральної, правової культури особистості, розквіту національної самосвідомості і ґрунтується на визнанні пріоритету прав людини. Суспільства, яке функціонує на засадах гуманізму, свободи, верховенства закону, соціальної справедливості, гарантує умови для зростання добробуту народу. Суспільства, яке є єдиним дієвим механізмом розбудови не олігархічної, а народної демократії, правової України, виступає, з одного боку, джерелом опозиції державній владі, а з іншого – взаємодоповнює її, реалізуючи свої розвивальну і контролюючу функції.

Виходячи з цього, проблемі формування громадської активності на даний час є нагальною потребою і держави, якій необхідно, щоб усі діти стали національно свідомими громадянами – патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі, і особистості, яка своєю діяльнісною любов'ю до Батьківщини прагне досягти взаємності з метою створення умов для вільного саморозвитку і збереження індивідуальності; і суспільства, яке зацікавлене в тому, щоб саморозвиток особистості, становлення її патріотичної самосвідомості здійснювався на моральній основі.

Питання патріотизму як основи формування громадської активності особистості мало б бути дуже актуальним саме в галузі спеціальної освіти [8; 37; 71]. Це впливає із мети корекційно-розвивального навчання, що полягає у досягненні загального рівня освіченості за відповідним варіантом, формування особистісних якостей, необхідних для соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство [33]. Відповідно саме соціальна адаптація є головним завданням, що ставить перед собою спеціальна освіта. Однак, на жаль, це питання є слабо вивченим у спеціальній літературі. Дослідники та

спеціалісти не торкаються проблеми формування громадської активності по відношенню до дітей, що мають порушення зору. Тим не менш, виходячи з цього, спробуємо визначити наскільки вагома роль громадської активності у виконанні першочергового завдання спеціальної освіти – виховання соціально адаптованої особистості.

Патріотизм (від грец. *patriotes* – співвітчизник, *patris* – батьківщина, вітчизна) – любов до Батьківщини, відданість їй, прагнення своїми діями служити її інтересам [3]. Здавалося б, це звичайне почуття любові і поваги до власної землі, місця, де народився. Однак, не варто сприймати відповідний термін настільки обмежено. Щоб зрозуміти справжню суть патріотизму, як одного з найфундаментальніших факторів формування особистості, потрібно розглянути його у більш широкій площині.

Тривалий час у свідомості багатьох людей патріотизм плутався з націоналізмом та навіть з нацизмом. Однак, звичайно, що всі ці терміни є різними за суттю і розуміння цього у педагогічній сфері є першим кроком до правильного виховання дітей, адже саме приклад особистості вчителя є зразком для особистісного психофізичного розвитку, успішної адаптації до умов життя та соціалізації дітей з особливими потребами [10; 59]. Патріотизм не має радикальних настроїв та не спрямований на розпалювання міжетнічної ворожнечі. За своєю суттю цей термін поділяється на ряд типів за змістом та значенням.

Етнічний патріотизм – той, що ґрунтується на почутті власної причетності до свого народу, на любові до рідної культури, до власної історії тощо. Цей патріотизм започатковується природою як відчуття родовидових ознак народу, що є вродженими. Ці ознаки розвиваються повноцінно, якщо дитина виростає у національно свідомій і національно-орієнтованій сім'ї, навчається в українській школі. У цьому сенсі неабияке значення має вивчення рідної мови, власної історії, літератури, українознавства, українського мистецтва, рідних звичаїв тощо [70].

Територіальний патріотизм – ґрунтується на любові до того місця на землі, до місцевості, де людина народилася. Є всі підстави вважати, що любов до рідного краю, в першу чергу, заснована на ранніх дитячих переживаннях, захопленнях. Для людини, як, зрештою, і для деяких інших живих істот, рідним стає все те, що вона сприймає найперше, найраніше.

Державницький патріотизм. Якщо остаточною метою нації є побудова власної держави – її державне самовизначення, то головною метою виховання є розвиток у наших дітях державницького світогляду і державницького почуття – того вищого патріотизму, який ґрунтується на державній ідеології й пов'язується з поняттям громадянськості. Різні люди на нашій землі йдуть до цього патріотизму різними дорогами, але приходять до спільного. В ідеалі – до нього повинні вести й етнічний та територіальний чинники, хоча етнічний патріотизм має тут значення вирішальне.

Державницький патріотизм пом'якшує і згладжує не тільки природні міжетнічні протиріччя, але й тертя, пов'язані з майновим станом окремих людей та особливостями їхнього розвитку. Він має об'єднувальну силу.

Отже, як бачимо, бути патріотом значить поважати, перш за все, свою націю (її традиції, історію, інтереси на міжнародній арені і ін.), а потім вже інші. Поважати себе, відповідати за свої вчинки, дії, слова, поведінку бо ти є представником своєї нації, ти - це твоя країна [87].

Патріотизм передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання і зіставлення себе з іншими членами свого народу [39; 88], постійна готовність підкоряти свої особисті інтереси інтересам загалу, в якому живеш, та захищати інтереси своєї громади, народу в цілому. Людина-патріот ідентифікує себе як повноправного суверенного суб'єкта соціальних відносин, визначаючи своє місце в демократичному суспільстві, свої життєві цілі та засоби їх досягнення [12]. Відповідно бути патріотом, значить належати до суспільної кооперації, тобто бути інтегрованим у громаду. Таким чином, закріпимо одну з

головних демократичних ідей спеціальної освіти: всі діти – цінні й активні члени суспільства [6; 29; 77].

Відповідно можемо визначити головні принципи національно-патріотичного виховання, що мають бути покладені в основу формування соціально-адаптованої особистості:

- принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування у молоді національної свідомості, любові до України, свого народу, шанобливого ставлення до його культури, здатності зберегти свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип культуровідповідності, який передбачає виховання як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості, базуючись на набутому морально-етичному досвіді людства.

- принцип гуманізації виховного процесу зосереджує увагу на особистості як вищій цінності (особливо актуально у спеціальних навчальних закладах).

Головна мета процесу формування громадської активності – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури, трансформації самосвідомості [12]. Ця мета повинна конкретизуватись через систему виховних завдань, що є загальними не тільки для навчально-виховних закладів, а й для всього суспільства в цілому. Насамперед, це забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів [35; 86]. Відповідно, патріотичне виховання – це сфера духовного життя, яка проникає в усе, що пізнає, робить, до чого прагне людина, що формується.

Забезпечити оптимальні умови виховання та навчання дітей порушеннями зору з тим, щоб сприяти якомога кращій підготовці їх до самостійного активного

суспільно корисного життя в нормальному соціальному оточенні, – відповідальна та складна соціальна і педагогічна проблема. Саме тому вона не може вирішуватися стандартними психолого-педагогічними підходами. Тому виправданою є спроба розгляду навчально-виховного процесу у відповідних закладах через призму національно-патріотичного виховання. Такий підхід є важливим ще й тому, що учні отримують знання не лише у морально-етичній галузі, а ще і в правовій.

Вітчизняні дефектологи підкреслюють, що формування навичок правової поведінки є важливим фактором корекції і компенсації дефекту, сприяє кращій підготовці випускників спеціальних шкіл до успішної соціалізації. Як зазначає В. Синьов, спираючись на власні дослідження, процес формування правослухняної особистості дитини з порушеннями психофізичного розвитку, принципово не змінюючи спільної з масовою школою мети такої роботи, значно ускладнюють зокрема особливості пізнавальної діяльності і психічного розвитку даних дітей, специфіка мотиваційних і вольових детермінантів поведінки [72; 73].

Однією з особливостей учнів спеціальної школи є їх підвищений рівень наслідуваності і навіюваності, в наслідок чого, вони легко піддаються впливу асоціального середовища. Недостатній рівень сформованості вольової сфери обумовлює зазвичай неспроможність цієї категорії дітей протистояти впливу на них негативних факторів [9; 14; 28]. У цьому світлі одним з найдієвіших прийомів виховання є саме громадська активність. Звичайно вона має включати в себе не просто розповіді про любов до держави, а складати цілий розгалужений ряд психолого-педагогічних прийомів та індивідуальної роботи.

Взагалі вся система навчально-виховної роботи у спеціальних початкових закладах повинна бути просякнута саме акцентом на формування громадської активності. Адже сама патріотично-виховна робота є особистісно зорієнтованою, оскільки зосереджується на вирішенні індивідуальних проблем, які виникають у процесі соціалізації конкретної людини, засобами вивчення її особистості та довкілля, складання індивідуальної програми допомоги; сприяє

дітям і молоді зорієнтуватися у вирі суспільних подій та явищ, в оволодінні соціальним досвідом, самостійному пошуку професійного і життєвого шляху та є складовою навчально-виховного процесу школи, його невід'ємною підсистемою [16; 91].

Відповідно, процес формування громадської активності є складовою спеціальної освіти, бо ставить перед собою те ж завдання – соціалізацію особистості та досягає його тими ж засобами і методами, що й спеціальна педагогіка – індивідуальною навчально-виховною роботою. Виховання члена соціуму не можливе без прищеплення йому патріотичних рис.

На перший погляд патріотичне виховання має місце лише у формуванні уявлень про Батьківщину, але суть відповідного явища, яку ми детально розглядали на початку, дає зрозуміти, що ідея патріотизму присутня у кожному із завдань. Уявлення про належність власної особи до родини, відчуття любові і поваги до батьків, рідних, друзів, людей старшого віку, гуманність, бережливе ставлення до оточуючої природи, що стає невід'ємною частиною самопізнання, відповідальність за духовні та моральні цінності, створені попередніми поколіннями [12; 62]. Хіба це не прояви патріотизму? Саме з цього першого фундаменту і починає формуватися національна ідентичність, що в подальшому приводить дитину до адаптації в суспільстві та визначення свого місця в ньому.

Важка соціально-політична ситуація в країні, перебування у стані війни, безумовно, є негативними факторами для держави, але в них є позитивні складові для виховання самого суспільства. В. Сухомлинський вказував на складності у вихованні патріотизму, пояснюючи їх тим, що в повсякденному житті ми не зустрічаємось з мірою, за допомогою якої можна було б виявити цю «тяжко зрозумілу цінність» – патріотизм. Любов до Вітчизни стає силою духу тільки тоді, коли у людини відображені в свідомості образи, пов'язані з рідним краєм, мовою, коли з'являється відчуття гордості від того, що все це – твоя Батьківщина [68; 75].

Саме зараз як ніколи, ми бачимо чіткі образи нашої держави, живемо серед живих героїв, плекаємо пам'ять полеглих, пишаємось рідною мовою, силою нашого духу. Сьогодні і зараз є ідеальні умови для виховання людини-патріота, для залучення у соціум тих, хто раніше не прагнув до нього, адже не мав спільних із ним рис. Учні спеціальних навчально-виховних закладів можуть бути політично активними, вносити свій внесок у соціально-політичні процеси. Вони є складовою суспільства, однак, лише за умови правильного виховання, в основі якого лежить патріотичний акцент.

Відтак, успішна соціалізація має на увазі ефективну адаптацію людини до суспільства – з одного боку, її саморозвиток, активну взаємодію з суспільством і здатність протистояти йому певною мірою – з другого. В процесі соціалізації споконвічно існує внутрішня, до кінця ще не розв'язана суперечність між ідентифікацією особистості з суспільством і відособленням її в ньому. Позитивно зорієнтована соціалізація особистості сприяє соціальному розвитку, самовдосконаленню та самореалізації особистості, що у кінцевому результаті впливає на відродження суспільства. Це нове суспільство не буде розділятися на майнові, соціальні групи. Воно буде відкритим для кожного, в тому числі і того, хто має вади розумового чи фізичного характеру. Безумовно, патріотизм є фундаментом здорового і відкритого суспільства.

Важливою сполучною ланкою на шляху формування морально стійкої особистості підлітка з особливими потребами виступає волонтерський рух, під час якого розширюється обізнаність учнів з морально-етичних категорій, формуються моральні якості та відповідні моделі мислення, переконання й поведінки. Волонтерський рух надає можливість висвітлити аспекти суспільного життя, допомагає вихованцям усвідомити наслідки та значення вчинків, манери поведінки, особистісних стосунків, створює умови для їх успішної соціалізації та адаптації у соціумі.

Саме участь у волонтерському русі дає можливість молоді самореалізуватися. Особливої актуальності волонтерство набуває у час військового конфлікту, який нині переживає Україна. Саме взаємозв'язок

патріотичного виховання та практичного прояву набутої завдяки ньому соціалізації і проявляється у волонтерстві – бажанні всіма можливими засобами допомогти захисникам своєї Батьківщини вистояти в боротьбі за її цілісність. Відповідно діти, що проявляють зацікавленість у цій допомозі, проявляють свою соціальну адаптацію та інтегрують себе до суспільства. Отже, значення патріотичного виховання яскраво демонструє практичні досягнення.

Основними завданнями волонтерського руху у навчальному закладі є:

- задоволення духовних інтересів та потреб учнів;
- сприяння соціальному становленню та вдосконаленню індивідуальних якостей та властивостей особистості школяра, відкриття внутрішніх резервів;
- виявлення та розвиток організаторських і творчих здібностей, здатності до взаємодопомоги, милосердя;
- активна участь у вирішенні суспільних проблем;
- співпраця з громадськими організаціями;
- патріотична спрямованість навчально-виховного процесу;
- проведення пропагандистської діяльності щодо здорового способу життя та охорони навколишнього середовища.

Із метою самореалізації дитини, розвитку її здібностей, життєвих навичок і ціннісних орієнтацій, залученню до активної участі в житті учнівського колективу у закладі створено дитячу організацію „Країна мрій”, через яку здійснюється волонтерський рух.

Діти з порушеннями зору відрізняються тим, що вони охоче займають пасивну позицію, підкоряються, у них розвивається добре відомий в літературі «синдром придбаної безпорадності». Тому педагогічні працівники навчального закладу концентрують свою діяльність, надаючи допомогу вихованцям пізнати себе, свою особистість, об’єктивно сприйняття себе з тим, щоб орієнтуватися на самовиховання. Отже, вихідною методологічною позицією вважаємо сприяння формуванню підлітка як індивідуальності; прагнемо перетворити зовнішні соціально-цінні спонукання у внутрішні стимули поведінки особистості дитини, яка задля досягнення мети має проявити цілеспрямованість, волю, характер.

Соціальна адаптація кожної особистості може бути успішною, а людина справді вільною і відкритою лише у випадку опори на вічні цінності людського досвіду, на морально-етичні орієнтири.

Проблема формування в учнів з порушеннями зору морально-етичних норм поведінки є важливою й водночас складною, і складність цієї проблеми полягає в тому, що, учням притаманні порушення особистісних якостей та емоційно-вольової сфери. Такі риси характеру, як чесність, правдивість, дисциплінованість, активність, чуйність, працьовитість, старанність та інші дозрівають у дітей з порушеннями зору повільно й не досягають рівнів розвитку цих якостей порівняно з дітьми зі збереженим зором. Характерним для більшості вихованців з порушеннями зору є відсутність потреби в спілкуванні, у налагодженні стосунків з іншими людьми. Моральні уявлення дітей з порушеннями зору обмежені й недиференційовані.

Для корекції порушень у розвитку особистості з порушеннями зору потрібні специфічна організація життя, практики моральної поведінки, створення соціальних мотивів практичної діяльності на основі правильної взаємодії в колективі учнів і дорослих.

З цією метою в навчально-виховному закладі створено групу волонтерів із числа учнів старших класів, які є членами дитячої організації «Волонтер». Волонтери співпрацюють із молодіжними громадськими організаціями, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Це дозволяє розкривати та розвивати творчий потенціал учнів, формувати ставлення до мистецтва, витрачати свій вільний час на підготовку та проведення творчих заходів, що, в свою чергу, впливає на соціалізацію учнів.

Вихованці-волонтери щороку беруть участь у природоохоронних акціях: «За чисте довкілля», «Годівничка», «Друге життя старим речам», «Замість ялинки – зимовий букет», Всеукраїнському конкурсі «Знай і люби свій край та ін. У рамках реалізації проекту «Моральний вчинок» волонтери надають допомогу в догляді за тваринами.

Велика увага приділяється формуванню в учнів ціннісного ставлення до суспільства і держави, вихованню патріотизму, правосвідомості. З цією метою спільно з учнями було організовано виставку дитячих малюнків «Мій біль – Афганістан», виготовлено вітальні листівки для привітання із Днем Перемоги ветеранів, підготовлено лінійки Пам'яті, відвідано поранених у зоні АТО в Військово-медичному клінічному центрі Північного регіону. Для поранених військових підготовлено відеозвернення вихованців навчального закладу, сувеніри, малюнки.

Розвиток інтересу до питань, пов'язаних з мораллю та етичними нормами учнів, прослідковується через творчі роботи підлітків, їхньої участі у виховних заходах, соціальних проектах, що відповідають віковим особливостям учням. Серед них: тренінг «Правила спілкування», брейн-ринг «Право і закон», диспут «Що таке правомірна поведінка? Як ти співвідносиш правові і моральні норми у своєму житті?», школа ввічливості «Етика людських стосунків», інформаційно-правова година «Конвенція з прав дитини», виховна година «Я серед людей», рольова гра «Захист прав дітей в нашій державі» тощо.

Враховуючи особливості та специфіку дітей школи-інтернату, використовуються елементи технології «педагогіки реальної дії», узгоджена з особливостями ненормативного психічного і розумового розвитку. Ця технологія дає змогу забезпечити реалізацію завдань морально-етичного виховання як основи розвитку та становлення особистості школяра, громадянина України. Вважаємо, що такий підхід сприяє розширенню сфери взаємних симпатій і стійких емоційних відносин, формує організаторські здібності дітей. Адже у самотійному житті діти стикатимуться із ситуаціями, що вимагатимуть від них організаторських умінь. Тому важливо формувати у дітей з вадами розумового розвитку готовність до професійного та миттєвого самовизначення.

Система роботи навчального закладу з волонтерського руху дала можливість забезпечити умови для проведення якісної корекційно-реабілітаційної та профілактичної роботи з учнями (вихованцями); забезпечити результативність участі учнів у міжнародних, всеукраїнських, обласних

конкурсах дитячої творчості; підвищити рівень самооцінки та відповідальності; сформувати почуття власної гідності; забезпечити формування випускника, соціально підготовленого до майбутнього життя.

Сутність патріотизму полягає у любові до Батьківщини, до свого народу, до рідної землі, рідного дому. Йому притаманні любов та повага до батьків, свого роду, захоплення визначними місцями рідної землі, народним побутом, звичаями та традиціями; переживання гордості за Батьківщину, почуття обов'язку перед Вітчизною. Інтеграція патріотичних ідей до навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах є дуже важливим завданням кожного педагога-дефектолога. Прищеплення учням з порушеннями зору морально-етичних та правових аспектів, що несе в собі патріотичне виховання, дає змогу досягнення головної мети корекційного навчання – створення соціально-адаптованої особистості, що знайде своє місце в цивілізованому суспільстві. Виховання патріотизму у дітей з порушеннями зору має важливе значення у процесі їх соціальної адаптації, адже його складові напрями сприяють інтеграції дітей як до малих, так і до великих соціальних груп.

Таким чином, напрями формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти побудовані на засадах інтеграції даних дітей до суспільства шляхом залучення їх до волонтерської діяльності, метою якої є прищеплення патріотичних почуттів, бажання реальної допомоги захисникам Вітчизни, розвитку морально-етичних якостей, що укріплювали соціальні зв'язки дітей з іншими членами суспільства. Волонтерський рух сприяє розширенню обізнаності учнів з морально-етичних категорій, формуються моральні якості та відповідні моделі мислення, переконання й поведінки. Сутність відповідного підходу полягала виведенні дітей з вузького соціального кола «родина-школа» до великої соціальної групи громадян України.

Висновки до розділу 1

В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу проблеми формування громадської активності дітей з порушеннями зору, яка є актуальною в умовах розвитку сучасного суспільства і потребує негайного вирішення. Формування громадської активності є процесом активного пристосування індивіда до вимог суспільства, що уявляє собою комплекс методів і прийомів корекційно-розвиваючої роботи з дітьми, є особливим шляхом підтримки і допомоги учням означеної нозології у вирішенні завдань їхнього розвитку, виховання, навчання, інтеграції до суспільства в силу можливостей кожного учня. Громадська активність є неоціненним у розвитку особистості в умовах сучасного суспільства, адже вона сприяє соціальній адаптації даних учнів і визначається як пріоритетний напрямок системи спеціальної освіти.

Важливим завданням, що постає перед сучасною спеціальною освітою, є пошук таких універсальних методів і форм роботи з дітьми, що мають порушення зору, які б змогли сприяти не лише адаптації у вузькому колі шкільного оточення, а і забезпечили адаптованість особистості у межах загальнодержавного соціально-культурного середовища. Вагомим підґрунтям для вирішення цих завдань є формування громадської активності, покладене в основу виховання учнів.

Розкрито особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору, які полягають у тому, що наявний дефект призводить до порушення зв'язків з соціумом, культурою, як джерелом розвитку, утрудненнями в самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні соціальними навичками. Тому така дитина не в змозі сприйняти соціальні норми і вимоги. Освоєння соціального досвіду, включення їх в систему суспільних відносин вимагає від суспільства додаткових заходів, засобів та зусиль, адже громадська активність є фундаментальним напрямом виховання «особливої» дитини.

Сутність патріотизму полягає у любові до Батьківщини, до свого народу, до рідної землі, рідного дому. Йому притаманні любов та повага до батьків, свого роду, захоплення визначними місцями рідної землі, народним побутом, звичаями та традиціями; переживання гордості за Батьківщину, почуття обов'язку перед Вітчизною. Інтеграція патріотичних ідей до навчально-виховного процесу в спеціальних навчальних закладах є дуже важливим завданням кожного педагога-дефектолога.

Таким чином, напрями формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти побудовані на засадах інтеграції даних дітей до суспільства шляхом залучення їх до волонтерської діяльності, метою якої є прищепленні патріотичних почуттів, бажанні реальної допомоги захисникам Вітчизни, розвитку морально-етичних якостей, що укріплювали соціальні зв'язки дітей з іншими членами суспільства. Прищеплення учням з порушеннями зору морально-етичних та правових аспектів, що несе в собі патріотичне виховання, дає змогу досягнення головної мети корекційного навчання – створення соціально-адаптованої особистості, що знайде своє місце в цивілізованому суспільстві. Виховання патріотизму у дітей з порушеннями зору має важливе значення у процесі їх соціальної адаптації, адже його складові напрями сприяють інтеграції дітей як до малих, так і до великих соціальних груп.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ В ХОДІ НАВЧАЛЬНО- ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Методика визначення стану сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку

Теоретичний аналіз педагогічних аспектів досліджуваної проблеми та визначення стану сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в умовах спеціального закладу освіти, здійснювались в ході експериментального дослідження. Його програма включала такі етапи:

I. На початковому етапі було проаналізовано спеціальну літературу з проблеми дослідження, визначено актуальність, об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження.

II. Полягав у проведенні дослідження, у ході якого: визначено стан сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку; розроблено шляхи і методи набуття та підвищення факторів інтеграції до соціуму через призму патріотичного виховання в ході навчально-виховного процесу і позакласного життя вихованців спеціальної школи.

III. Узагальнення результатів дослідження та визначення його здобутків.

Важливу роль у формуванні громадської активності особистості відіграє система її потреб, яка задовольняється в процесі соціальної адаптації. Соціальна адаптація – це цілісний, неперервний, динамічний, відносно стійкий соціальний процес встановлення відповідності між сукупним рівнем актуальних на даний момент потреб особистості і наявним (перспективним) рівнем задоволення цих потреб [46]. Тобто адаптацію визначають активні на певний момент часу потреби, в той же час задоволення потреб особистості має означати «відповідність соціуму» як результат адаптованості. Процес відповідності

забезпечується такими способами як засвоєння, включення, пристосування, взаємодія тощо.

Тому соціальну адаптацію можна визначати і як процес та результат встановлення взаємної відповідності між потребами особистості й вимогами соціального середовища.

Соціальна адаптованість проявляється у двох типах реагування на вплив середовища:

- прийняття та ефективна відповідь на ті соціальні очікування, з якими зустрічається кожній відповідно зі своїм віком та статтю;
- гнучкість при зустрічі з новими, у тому числі й потенційно загрозливими умовами, а також здатність спрямовувати події у бажаному для особистості напрямку.

У відповідності з метою і завданнями дослідження був розроблений план дослідно-експериментальної роботи, який включав два етапи:

Констатувальний етап дослідження мав на меті виявлення стану сформованості громадської активності у дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в умовах спеціальної школи. Реалізація мети передбачала розв'язання таких **завдань**:

1. Виявити рівень комунікативних здібностей учнів (вміння знаходити спільну мову в межах класного колективу).
2. З'ясувати ступінь соціалізації дітей поза межами класного колективу.
3. Визначити індивідуальні та спільні чинники, що впливають на процес громадської активності учнів.

Формувальний етап дослідження мав на меті розробку методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти.

В експериментальній роботі були задіяні учні старших класів Комунального закладу «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради» загальною кількістю 18 осіб віком від 15 до 16 років, експериментальною роботою були охоплені діти дев'ятих і десятих класів (9-А і 10-А). Контингент

досліджуваних складався з дітей із порушеннями зору, для яких характерна стійкість і вираженість порушень емоційної і вольової сфер, пізнавальної діяльності.

На констатувальному етапі дослідження застосовувались наступні методи: анкетування, опитування учнів, виявлення рівня соціальної адаптації, педагогічне спостереження.

Анкетування проводилося з метою комплексного вивчення особистості учнів та визначення рівня їх соціальної адаптованості у класних колективах. Було використано опитувальник «Наскільки ти адаптований до життя?» за А. Фурманом [57], «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації» Н. Лусканової [55], проєктивна методика «Мій клас» [93] та проєктивна методика дослідження особистості (модифікація В. Михала) [89].

Опитування учнів з дітей із порушеннями зору проводилося з метою визначення ступеня патріотичних почуттів, розуміння приналежності до соціальної та національної групи.

Виявлення рівня соціальної адаптованості здійснювалося шляхом проведення психологічних тестів, анкетувань, спілкування з вихователями відповідних класів.

Педагогічне спостереження на уроках історії України та у позакласний час дало змогу сформувати загальну картину соціальної адаптованості учнів як у вузьких межах класних груп, так і у загальношкільних межах; визначити рівень патріотичних почуттів; прослідкувати особливості соціалізації кожного учня окремо та тонкощі інтеграції до суспільних груп;

Індивідуальна дослідницька робота з малими групами учнів дозволила більш точно оцінити за кількісними показниками якісні зміни, що виникали у особистості і діяльності учня, і більш логічно і достовірно пов'язати ці зміни із конкретними засобами впливу, що застосовувалися у дослідженні.

Методом спостереження визначили, що учні обох досліджуваних класів мають чітке розподілення на 3 групи, за рівнем соціальної адаптованості у власних колективах. За допомогою математичної статистики вираховували і

процентне співвідношення відповідного розподілу.

До першої групи відносяться діти, що комфортно відчують себе як у межах класу, так і поза його межами, виявляють ознаки лідерських якостей. На уроках історії України проявляють зацікавленість та активність. Розуміють власну приналежність до українського народу, співчують його втратам та пишаються досягненнями. Мають яскраві риси класного патріотизму, що виявляється під час виконання змагальних завдань з іншими класами.

У процентному співвідношенні вони склали: 9-А – 22,2 %; 10-А – 33,3 %.

До другої групи були віднесені учнів, які мають середній рівень адаптованості у класних колективах, що виявляється у невисокій зацікавленості в колективній співпраці (виконання загальнокласних доручень чи колективних завдань). Такі учні не проявили яскравих рис приналежності до своєї групи під час виконання змагальних завдань між двома протилежними класами на уроках історії України (дидактичні ігри на швидкість колективного виконання «Історичні пазли», «Стежками походів гетьмана Хмельницького» та ін.). У процентному співвідношенні вони склали: 9-А – 44,5 %; 10-А – 44,4 %.

До третьої групи належать учні, що мають низький рівень соціальної адаптованості у класних колективах та шкільному оточенні загалом. Діти не виявляють рис приналежності до своїх груп, їхня поведінка переважно виявляється у пасивному спостереженні за однокласниками. Ці учні мовчазні та неактивні на уроках, зазвичай мають низький рівень знань. Під час прогулянок фізично та психологічно відсторонені від групи. Однак при цьому не виявляють ознак девіантної поведінки. Протягом спостереження не було виявлено ознак розуміння своєї національної приналежності. Відповідна група у процентному співвідношенні склала: 9-А – 33,3 %; 10-А – 22,3 %.

Діагностичне обстеження на етапі первинної адаптації починається з аналізу особистих справ учнів: вивчення протоколів інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ), історій розвитку дитини, характеристик. Аналізуючи особисті справи відомо: з якої родини поступила дитина, вік і освіта батьків, умови життя, склад сім'ї, причину з якої дитина потрапила в інтернат, медичний діагноз.

У протоколах ІРЦ надано відомості про рівень розвитку пізнавальних процесів та їх особливості; описані особливості спілкування, емоційно-вольова сфера. На підставі цих даних і спостережень за дитиною нами було здійснено попередні висновки щодо рівня соціальної адаптації учнів досліджуваних класів.

З метою комплексного вивчення особистості учнів та визначення рівня їх соціальної адаптованості у класних колективах було проведено ряд анкетувань та тестів, результати яких допоможуть визначити особливості та напрями колективної й індивідуальної роботи з учнями, що мають порушення зору.

На першому етапі дослідження нами було використано опитувальник «Наскільки ти адаптований до життя?» за А. Фурманом. Відповідний тест мав на меті визначити адаптованість учнів до життя, ступінь гармонійності взаємодії з навколишнім середовищем. Учні отримали невеличкі анкети, в яких їх пропонувалося відзначити за 5-тибальною шкалою оцінити своє відношення до «школи», «сім'ї» і «вулиці» (рис. 2.1.).

За шкалою ставлень, відповідь «дуже позитивно» оцінюється в 5 балів, «позитивно» – у 4 бали, «нейтрально» і за відсутності оцінки – 0 балів; «негативно» – «4» бали, «дуже негативно» – «5» балів.

Процедура підрахування кінцевого результату включала підсумки позитивних і негативних оцінок. Отримане число було показником за шкалою особистісної адаптованості школяра. Що менший показник, то очевидніша особистісна неадаптованість і вища дезадаптованість. Очевидно також, що не лише дуже низькі показники за шкалою свідчать про неблагополуччя у взаєминах школяра та його оточення, про серйозні труднощі у його особистісному розвитку, а й максимально високі, близькі до ідеальних. Відповідно до анкетування було підтверджено результати попереднього спостереження за учнями під час уроків історії України та позакласного життя. Отриманий розподіл на 3 групи за рівнем соціальної адаптованості майже повністю збігся з результатом тесту за А. Фурманом.

Я / оточення	Дуже позитивно	Позитивно	Нейтрально	Негативно	Дуже негативно
ШКОЛА Товаришів по класу Учителів. Класного керівника Навчальних предметів Школи та її вимог загалом					
СІМ'Я Матері. Батька. Брата, сестри, бабусі, дідуся, інших родичів					
ВУЛИЦЯ Найближчих друзів. Знайомих. Товаришів. Батьків твоїх друзів. Сусідів					
ВЛАСНЕ «Я» Своєї поведінки. Своїх вчинків. Внутрішнього «я»					

Рис. 2.1. Опитувальник «Наскільки ти адаптований до життя?», який був використаний на етапі констатувального експерименту

Перша група в обох класних колективах показала високий рівень соціалізації як у межах класів, так і родинних та соціальних груп. Друга група виявила середній рівень результатів. При цьому найкраще, відповідно до результатів, діти почувають себе у родинному колі та оточенні друзів, і лише на третьому місці опинилися власні класні колективи. Третя група очікувано показала низький рівень соціалізації у межах школи. Найкраще діти цієї групи відчують себе у межах родинних кіл. При цьому було виявлено і невисокий рівень самооцінки дітей. Це дає змогу зробити висновок, що проблема соціальної адаптації відповідних учнів у шкільних групах полягає не в колективі, а у самій

особистості учня, чий внутрішній психологічний проблеми викликають його відсторонення від групи.

Другим етапом стала проєктивна методика дослідження особистості (модифікація В. Михала). Метою було діагностування стосунків дитини з батьками, братами, сестрами, вчителями; вивчення ставлення до школи, своїх здібностей, неформальної та формальної груп; виявлення цілей, цінностей, конфліктів і значимих переживань. Тест є методикою доповнення й частково асоціативною методикою. Запропонована В. Михалом послідовність із 24 пропозицій є модифікацією тесту Джозефа М. Сакса для дітей.

У запропонованому нами варіанті пропозиції згруповані за діагностичною спрямованістю на вивчення ставлення дитини до різних осіб і різних проблем – до матері, батька, братів, сестер, однолітків; до школи, вчителів; планів на майбутнє тощо. Порядковий номер перед початком кожного речення відповідає його місцю у списку, запропонованому для діагностичного застосування.

Учнім було запропоновано 24 незакінчені речення, які діти мали доповнити власними думками (додаток Б).

В основі інтерпретації – змістовний аналіз відповідей, частота додаткової частини речень, час відповіді, а також висловлювання дитини щодо того, наскільки запропоновані фрази відповідають реальності (за власними даними, діти говорять про це досить часто).

Соціальна позиція дитини виявляється в реченнях, спрямованих на вивчення її ставлення до групи однолітків, учителів, батьків і членів родини. Саморозуміння дитини вивчається за допомогою пропозицій, спрямованих на дослідження значимих переживань дитини, оцінку своїх можливостей, а також рефлексивну самооцінку.

Аналіз результатів опитування показав доволі цікаві результати, які дали змогу більш повно зрозуміти рівень самооцінки, відносин у родині та школі, світоглядну позицію, місце, яке кожна дитина визначила для себе у вузьких групах соціуму і, відповідно, сам рівень соціальної адаптації учнів. Для детального аналізу нами було взято пункти:

- ставлення до родини;
- ставлення до однолітків;
- ставлення до вчителів і школи;
- ставлення до людей загалом;
- мрії та плани на майбутнє.

Учні першої групи очікувано виявили позитивні результати. Їхні відповіді на ключові запитання були продуманими, позбавленими агресивних чи песимістичних забарвлень. Усі діти висловили плани на майбутнє, що полягали у отриманні професії та подальшій праці за спеціальністю. Позитивне ставлення до родини, відсутність проявів конфліктного настрою по відношенню до однолітків та людей загалом, поважливі відгуки про вчителів та наявність чітких планів на майбутнє дають змогу зробити висновок, що учні першої групи мають усі ознаки соціальної адаптованості не лише у родинному колі, а й поза його межами.

Діти, що були віднесені до другої групи показали розгалужені за змістом результати. Наприклад, запитання, що відносилися до родини висвітлили внутрішні проблеми, які мають діти. До таких відносяться алкоголізм батька чи матері, застосування з їхнього боку проявів фізичного чи психологічного насильства, низького економічного рівня життя і т.ін. Відповідні проблеми відбилися і у відношенні цих дітей до суспільства загалом, що виявилось у частково жорстоких відповідях на запитання. Крім того, не дивлячись на ніби непоганий рівень соціалізації відповідної групи, лише 33,3 % з них висловили сформоване бажання подальшого навчання та отримання професії. Це є свідченням того, що більшість представників другої групи все ж не готова до життя поза межами шкільного колективу, тобто не має необхідного рівня соціальної адаптації.

Діти, віднесені до третьої групи загалом підтвердили попередні висновки. Їхній пріоритет було віддано родинному колу. Варто зазначити, що було висловлено позитивне відношення до вчителів, однак не сформовано бачення

власного майбутнього. Відповідно, рівень соціальної адаптації цієї групи підтвердився як низький.

На третьому етапі дослідження було використано «Анкету для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації» Н. Лусканової. Відповідна анкета складалася із 10 запитань, на які можна було відповісти «так» (+) або «ні» (-) (додаток Б). Відповідно було проаналізовано відповіді учнів, які представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації
в учнів з порушеннями зору на констатувальному етапі дослідження

Рівень мотивації та адаптації	Кількість учнів з відповідною мотивацією та адаптацією	%
Високий рівень шкільної адаптації	3	16,7
Середній рівень шкільної адаптації	6	33,3
Зовнішня мотивація	2	11,1
Низький рівень шкільної адаптації	5	27,8
Шкільна дезадаптація	2	11,1

Перша група показала наступні результати: 3 учні – високий рівень соціальної адаптації; 1 учень – середній рівень соціальної адаптації. Однак його результат у балах був максимально наближений до високого рівня (24 бали), що дає змогу розглядати учня як такого, що більше схильний до високого рівня соціальної адаптації.

Друга група показала більш широкий спектр результатів: 6 учнів – середній рівень шкільної адаптації; 2 учні – зовнішня мотивація. Відповідні результати підтверджують нестійкий рівень загального розвитку учнів другої групи. Психологічні проблеми, зумовлені наявністю несприятливих чинників у родинних колах, знаходять відбиток у шкільному житті учнів, а саме у утрудненні

їх соціальної адаптації. Вони досить добре почувають себе в школі, однак частіше їх приваблює додаткова можливість поспілкуватися з друзями.

Третя група фактично повністю підтвердила очікувані результати: 5 учнів – низький рівень шкільної адаптації; 2 учня – повна шкільна дезадаптація. При цьому 1 учень показав результат наближений до низького рівня (12 балів). Учень, що має яскраво виражений низький рівень шкільної адаптації проявляє негативне ставлення до школи, відчуває серйозні труднощі у навчанні, має проблеми у спілкуванні з однокласниками, у взаєминах з вчителями. Школа може сприйматися ним як вороже середовище. Відповідний учень потребує комплексної індивідуальної роботи зі шкільним психологом та вихователем.

Таким чином, результати, отримані методом спостереження було фактично підтверджено.

Завершити констатувальний етап мала проєктивна методика «Мій клас». Дітям було роздано малюнки із зображенням класної кімнати. За столом сидить учитель, а учні зайняті своїми справами. Частина дітей грає у дворі. Учням було запропоновано знайти і позначити хрестиком на малюнку себе та написати поруч власне ім'я.

Важливим для нас було визначити:

- з ким із учасників ситуації ототожнює себе випробуваний;
- яке місце в класі він відводить ідентифікованому із собою персонажу (поруч з учителем, поза класною кімнатою, разом з дітьми, на самоті);
- які заняття є емоційно значущими для учня.

На рисунку 2.2. позначені позиції, що вказують на наявність пізнавальних інтересів: виконання завдання біля дошки, спільне читання книжки, запитання, які ставлять учителю. Ідентифікація щодо цієї позиції свідчитиме про адекватність соціально-психологічного й навчального статусу учня.

Аналіз результатів:

1. Позиція «на самоті, далеко від учителя» – емоційно неблагополучна позиція дитини, яка вказує на труднощі в адаптації до перебування в класному колективі.

2. Ототожнення себе з дітьми, що стоять у парі, грають разом свідчить про благополучну соціально-психологічну позицію дитини.

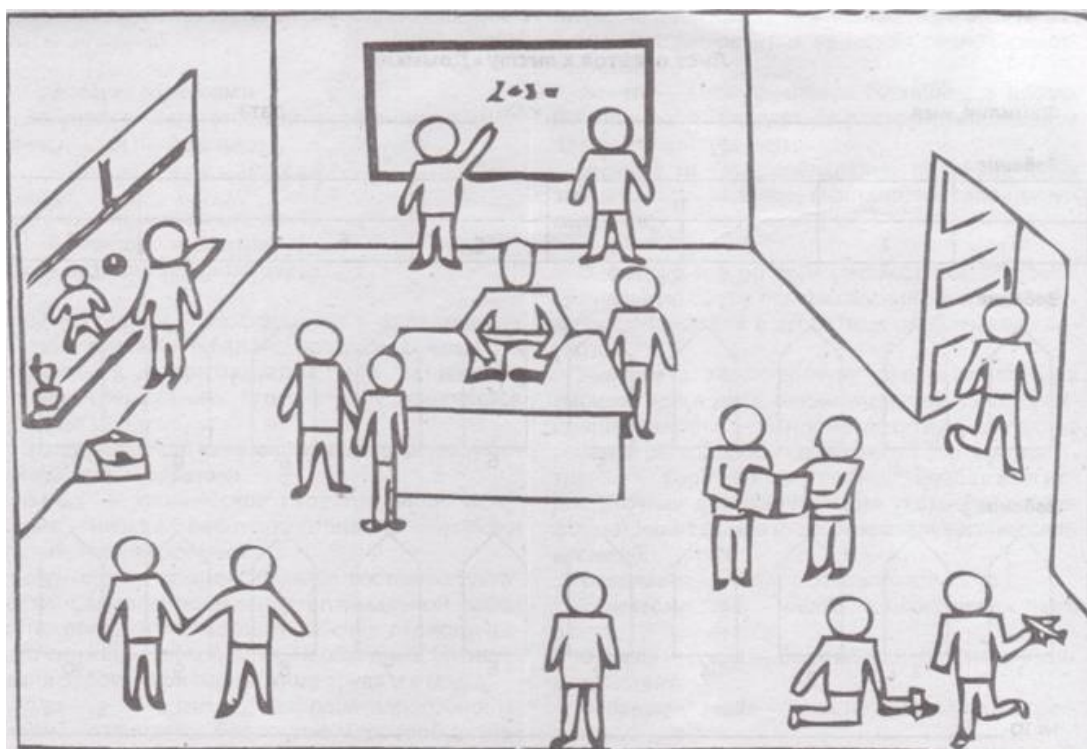

Рис. 2.2. Проективна методика «Мій клас»

3. Якщо дитина обирає місце поряд з учителем – учитель є значущою особою для випробуваного, а випробуваний ототожнює себе з учнем, що приймається вчителем.

4. Ігрова позиція не відповідає навчальній позиції.

Відповідно до використаної проективної методики отримані результати, які представлені у таблиці 2.2.

Перша група не очікувано виявила різнопланові результати: 1 учень продемонстрував ігрову позицію; 2 учні ототожнили себе у парі одне з одним; 2 учня обрали місце поряд з учителем. Відповідні результати показують те, що робота, спрямована на підвищення рівня соціальної адаптації учнів першої групи повинна бути такою ж активною як і для дітей другої та третьої груп. Діти з порушеннями зору вважають за краще в роботі легкий шлях, який не потребує вольових зусиль. У їхній діяльності частіше спостерігається наслідування і імпульсивні вчинки.

Відмінні якості їх вольових процесів – слабкість власних намірів, спонукань, велика сугестивність. Особливості психічних процесів впливають на характер протікання їх діяльності. Саме тому робота соціально-психологічна робота з такими дітьми в межах спеціальних закладів повинна бути безперервною та інтенсивною.

Таблиця 2.2

Результати оцінювання «шкільної» позиції учня з порушеннями зору на констатувальному етапі експерименту

Позиція учня	Кількість учнів даної позиції	%
Позиція «на самоті, далеко від учителя»	7	38,9
Ототожнення себе з дітьми, що стоять у парі, грають разом	5	27,8
Місце поряд з учителем	4	22,2
Ігрова позиція	2	11,1

Друга група також не виявила єдності у результатах: 2 учні обрали позицію «на самоті, далеко від учителя»; 3 учнів ототожнили себе з дітьми у парі; 1 учень обрав позицію «поряд з учителем»; 1 учень обрав «ігрову позицію». Отримані результати надали цікаву інформацію для аналізу. Вибір двома учнями позиції «на самоті, далеко від учителя» в даному конкретному випадку свідчить швидше не про труднощі адаптації учня в колективі, а про наявність невеликого конфлікту з вчителем, що проводив відповідне тестування. Це непорозуміння було викликане низьким балом, який отримали учні за невиконання домашнього завдання. Тому ми припускаємо певну похибку у даному результаті, яка буде перевірена контрольним тестуванням. Стосовно інших результатів групи, то вони загалом свідчать про доволі сприятливий рівень соціальної адаптації дітей у межах класних колективів.

Третя група остаточно підтвердила низький рівень соціальної адаптації у класних колективах: 4 учня обрали позицію «на самоті, далеко від учителя»; 1 учень обрав ігрову позицію; 1 учень – позицію «поряд з учителем». Відповідні результати продемонстрували загалом низький рівень соціальної адаптації учнів. Це перш за все пояснюється нерозвиненістю основного інструменту мислення-мовлення. Через це діти погано розуміють сенс розмов, зміст уроків тощо. Вони часто не можуть бути учасниками дитячих ігор (не розуміють правил), до них все рідше звертаються з проханнями, дорученнями. Бідність наочних і слухових уявлень, вкрай обмежений ігровий досвід, мале знайомство з предметами і діями, поганий розвиток мови, позбавляють дитину тієї необхідної бази, на основі якої має розвиватися мислення, що мало б в ідеалі привести до покращення рівня соціалізації учнів.

Результати констатувального етапу дослідження показали, що стан сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку, який досліджувався через визначення рівнів соціальної адаптованості даних учнів до соціуму, загалом перебуває на низькому рівні, про що свідчать результати анкетування, опитування та педагогічного спостереження на уроках історії України та у позакласний час.

Таким чином, констатувальний етап експерименту підтвердив положення про те, що процес формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в межах спеціальних навчальних закладів є широкомасштабним та багатогранним процесом, що має включати індивідуальні та колективні методики і підходи не лише під час навчально-виховного процесу, а й у позакласний час. Лише активна корекційно спрямована діяльність вчителів та вихователів, неординарний та творчий підхід до виконання відповідних завдань, пошук шляхів психологічного зближення з учнями зможе дати такий важливий для спеціальної освіти результат – формування соціально активної особистості.

2.2. Педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти

На сьогодні в спеціальній теорії та практиці постає питання про те, що рівень розвитку дитини з психофізичними порушеннями залежить не лише від якості корекційно-методичних засобів як таких, а й від стану її внутрішнього особистісного світу, відкритості чи замкненості до соціального оточення, від тих суперечностей, які призводять до почуття неповноцінності.

Значні труднощі прослідковуються і в недостатньому рівні дослідженості теоретичних основ патріотичного виховання в спеціальній педагогіці; розробки змістових, технологічних аспектів реалізації системи патріотичного виховання в практиці організації навчально-виховного процесу; визначеності оптимальних способів керівництва діяльністю учнів як на уроці, так і в позаурочний час. Далеко не всі рекомендації з цього питання, які є в спеціальній літературі, базуються на матеріалах спеціальних досліджень і не вирішують проблему повною мірою.

Результативність корекційно-виховного процесу в спеціальному освітньому закладі багато в чому визначається тим, до якої міри дитина залучена в соціальні відносини, в соціально-емоційну взаємодію, наскільки широкими є її стосунки з людьми; наскільки успішно вона входить у світ предметів та явищ навколишнього світу, опановує соціальний досвід, оволодіває мовленням, предметними діями, звичками, різними формами поведінки; набуває життєво, соціально, особистісно значущих якостей, навичок і вмінь, здатних забезпечити оптимальний рівень функціонування.

Доцільно стосовно досліджень в галузі корекційної педагогіки навести думку А. Макаренка про те, що основою для педагогічного закону має бути «індукція цілісного досвіду». Очевидно, що великий педагог мав на увазі такий «педагогічний закон», який виведений на основі узагальнення не окремого, хай навіть дуже ефективного прийому чи методу, а того, у підґрунті якого лежить багаторазово практично перевірена на продуктивність система, що включає взаємозв'язки між поставленою метою, особистістю вихованців та їх спільнот,

особистістю педагога, способами організації та формами взаємодії вихователів і вихованців, змістом і принципами їх спільної діяльності тощо [60].

Саме тому завданням сучасного дефектолога є не лише робота над виправленням дефекту протягом навчального процесу, а інтеграція корекційної діяльності у весь процес життєдіяльності учнів.

Теоретичний аналіз загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури (В. Авраменкова, Н. Голованова, А. Капська, В. Кобильченко, Л. Лисюк, Л. Нафікова, Є. Синьова, М. Супрун, В. Ямницький та ін.) дав нам підстави розуміти громадську активність особистості як соціальну якість, в якій виявляється та реалізується рівень соціальності індивіда, тобто глибина та повнота його зв'язків із соціумом та перетворення в суб'єкта суспільних відносин [15; 79; 95]. Саме соціальна активність є тією особистісною рисою, що відображає цілісне, стає, активне ставлення індивіда до суспільства, проблем його розвитку, визначає якісні особливості свідомості, діяльності і становлення особистості.

Громадська активність характеризується не лише усвідомленням та прийняттям інтересів суспільства і певних спільнот, а й готовністю та вмінням індивіда реалізовувати ці інтереси в процесі активної самостійної життєдіяльності. Важливими ознаками громадської активності особистості є стає прагнення впливати на соціальні процеси та брати дієву участь у суспільних справах, прагнення змінити, перетворити або, навпаки, зберегти, зміцнити існуючий соціальний лад, його форми та елементи.

Концепцією розвитку громадської активності особистості передбачає розвиток у дитини наступних трьох складових громадської активності [35]:

– *перша* – це стійкі особистісні якості, що характеризують людину як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність як індивідуальності. Ці якості формуються у процесі розвитку, виховання та активної взаємодії людини з навколишнім світом і поділяються на *конструктивні* (почуття симпатії до однолітка, товариськості, дружби; толерантність, емпатія, турбота, допомога та ін.), які потрібно стимулювати, та *деструктивні* (тривожність, імпульсивність,

ворожість, агресивність, брехливість, замкненість, невпевненість та ін.), які необхідно нівелювати;

– *друга* – це процес діяльності: інтенсивність тих змін, які дитина вносить у процес свого навчання, позакласну діяльність, різноманітність поєднання елементів практичної діяльності зі спілкуванням та пізнанням, що надає соціальній діяльності індивідуально неповторного характеру;

– *третья* – умови та фактори соціальної ситуації, в якій діє індивід: умови родинного середовища; інтенсивність участі в колективних формах діяльності (художньо-ігрової, предметно-маніпулятивної, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної, суспільно корисної); взаємодія в системі “учитель-учень”, що забезпечує ситуацію продуктивної спільної діяльності, під час якої виникають найтісніші мотиваційні контакти.

Ці концептуальні підходи до сутності громадської активності особистості дають змогу розглядати учня з порушеннями зору як соціального суб’єкта, який має певні соціально-комунікативні проблеми і потребує корекційно-розвивальної допомоги.

Для успішного впровадження процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору необхідно більш детально розглянути основні умови які повинен враховувати вчитель під час роботи з учнями спеціальної школи:

1. Систематичне і всебічне вивчення учнів педагогом. Ця умова є основою індивідуального підходу. Вчитель повинен глибоко вивчити індивідуальні особливості розвитку кожного учня. Для цього застосовуються різноманітні методи, зокрема, аналіз анамнестичних і клінічних характеристик учня, експериментальне дослідження специфіки розвитку його психічних процесів, та інших властивостей особистості; аналіз продуктів діяльності для визначення рівня знань, умінь та навичок. Одним із основних методів є спостереження за учнем у різних видах діяльності – навчальній, ігровій, трудовій, спілкуванні. У процесі спостереження виявляються прояви психофізичних недоліків учня та

його сильні сторони, рівень його працездатності, ставлення до труднощів і успіхів, темп роботи, інтереси, особливості поведінки тощо.

Вчитель також постійно аналізує різноманітні результати навчальної діяльності дітей (записи в зошитах, малюнки, власноруч зроблені вироби). Відстежується динаміка змін у розвитку учня; визначається ефективність використання педагогічних прийомів, результативність навчально-корекційної роботи.

Вивчення особистості кожного учня відбувається постійно, протягом всього періоду навчання. Саме постійний комплексний моніторинг розвитку дає можливість педагогу добирати правильні методи впливу на дитину та вносити зміни у корекційну роботу [52; 80].

2. Урахування психологічних закономірностей розвитку особистості. Оскільки у класі можуть бути учні різного віку, вчителю необхідно добре орієнтуватись у вікових закономірностях психічного розвитку. Як відомо, дитина з порушеннями зору розвивається за тими ж законами, що й нормальна, але у її розвитку мають місце певні особливості. Зокрема, кризові періоди психічного розвитку (наприклад, період статевого дозрівання) в одних випадках можуть бути поштовхом для виразних позитивних кількісних та якісних змін в інтелекті такого учня, а в інших – можуть спричинити інтелектуальну деградацію. Вчитель потрібен володіти знання як з вікової, так і зі спеціальної психології, а також проводити консультації з шкільним психологом. Враховуються і закономірності особливості розвитку дитини, що дає можливість правильно реагувати на динаміку розвитку (або деградації), виникнення специфічних психічних станів тощо [53].

3. Володіння педагогічною технікою. Учитель повинен уміти використовувати як вербальні, так і невербальні прийоми особистого впливу на учнів – жести, міміку, виразність мовлення, погляд. Для правильного використання елементів педагогічної техніки необхідно вивчити, в яких умовах виховується, яким чином можна впливати на учня і за допомогою чого можна стимулювати його діяльність. Педагогічна техніка передбачає застосування

індивідуального підходу, вона сприяє встановленню особливого особистісного контакту з кожним учнем і дозволяє в окремих випадках загальмувати негативні прояви поведінки, а в інших – стимулювати до роботи [58].

4. Урахування конкретної ситуації впливу. Використовуючи будь-який метод чи прийом, учитель має орієнтуватись на конкретні умови: попередні події, що спричинили ту чи іншу ситуацію, особливості сприймання цієї ситуації дитиною, її стан, настрій тощо. Так, не знаючи обставин, які зумовили вчинок учня, педагог може неадекватно відреагувати на його поведінку; якщо учень переконаний у своїй правоті, покарання за провину може бути сприйняте ним, як помста; неадекватну поведінку дитини можуть викликати загострення хвороби, наростання втоми, конфліктні емоційні переживання, і тоді буде помилкою спроба вчителя змінити таку поведінку прямим виховним впливом [61].

5. Підхід до оцінювання. Діти з порушеннями зору важко адаптуються до умов шкільного навчання. Вони відчують труднощі при засвоєнні правил шкільного життя, неправильно розуміють настанови вчителя. Досить часто діти означеної нозології в тій чи іншій формі змушені негативно оцінювати поведінку своїх вихованців. Позитивну ж поведінку дітей, випадки правильно виконаних інструкцій і настанов вчителі сприймають часто як належне і ніяк не оцінюють [58].

Запобігти викривленню «Я-концепції» учнів з порушеннями зору можна, якщо акцентувати увагу дітей не лише на негативних проявах їхньої поведінки, а, передусім, на позитивних. Щонайменші успіхи дитини в навчанні, прояви розсудливості, чуйності, старанності та інших моральних якостей, будь-які позитивні поведінкові акти і навіть відсутність або зменшення інтенсивності небажаних реакцій заслуговують на заохочення.

Оцінка – чи позитивна, чи негативна, обов'язково повинна бути обґрунтованою. Учитель повинен переконатись у тому, що учень добре усвідомлює причини такої оцінки і погоджується з нею.

У навчанні оцінюють конкретну відповідь дитини та результат її діяльності. Вчитель повинен показати учневі перспективи покращення успішності. Варто орієнтувати учня не на порівняння з іншими учнями щодо успішності, а на порівняння з самим собою вчорашнім, тобто на ті зміни, які відбулись у розвитку можливостей дитини протягом певного часу. В оцінюванні обов'язково потрібно враховувати емоційну реакцію дитини на схвалення та зауваження, рівень сформованості самооцінки тощо. Оцінка завжди повинна стимулювати дитину до покращення результатів роботи, заохочувати до подолання труднощів, що виникають у навчанні та під час виховної діяльності [66].

6. Реалізація корекційної спрямованості навчально-виховного процесу. У корекційно спрямованому процесі навчання застосовуються спеціальні педагогічні прийоми, що впливають на виправлення властивих учням спеціальних шкіл недоліків і сприяють їхньому інтелектуальному і фізичному розвитку, становленню особистості.

Корекційний вплив на хід розвитку дітей з порушеннями зору повинен бути індивідуальним і системним, що вимагає створення відповідних педагогічних умов, за яких особистість буде розвиватися як цілісна структура. Бажано враховувати, що виправлення недоліків розвитку дитини відбувається взагалі значно повільніше, ніж оволодіння нею знаннями, вміннями та навичками, а у індивідуальному плані динаміка корекційного розвитку характеризується особливо значною варіативністю.

Індивідуалізація корекційної роботи передбачає за потреби забезпечення єдності педагогічного, психологічного, логопедичного, фізично-реабілітаційного та медичного впливів на вихованців у оптимальних поєднаннях; дотримання послідовності та наступності у корекційно-виховній роботі, узгодження в ній дій різних членів педагогічного колективу школи, батьків та близьких дитини [34; 67].

У корекційній роботі розрізняють спрямованість на виправлення дефектів, спільних для всіх дітей з порушеннями зору (загальна корекція) і спрямованість на виправлення дефектів, характерних для окремих груп та конкретних учнів (індивідуальна корекція). Кожен вчитель має знати індивідуальну структуру дефекту окремої дитини, рівень її знань, умінь і навичок, орієнтування в навколишньому. На основі цих відомостей здійснюється правильний прогноз розвитку кожного учня, визначається зміст корекційної роботи та індивідуального підходу залежно від предмету. На кожен урок вчитель добирає певні корекційні завдання і засоби, відповідно до дидактичної мети і характеру навчального матеріалу. На інших уроках згідно з навчальними цілями провідними стануть інші корекційні завдання. Головне, щоб ця робота проводилась у системі.

7. Використання можливостей корекційно-виховного впливу колективу на індивідуальність дитини. Психічний розвиток дитини з порушеннями зору значною мірою залежить від того, як вона буде сприйнята найближчим оточенням, і як буде організована її взаємодія з іншими дітьми. Розвиток міжособистісних стосунків учнів з порушеннями зору у школі має бути скерований педагогом у потрібному напрямку. Особливу увагу звертають на дітей, які через низку причин можуть опинитися серед індивідуально ізольованих [53; 81].

Створення доброзичливого психологічного клімату в колективі; формування у дітей прагнення допомогти один одному, підтримати, співчутливо ставитись до невдач інших, радіти чужим успіхам, толерантно сприймати чужі вади, виховання здатності до емпатії – все це істотно позначається на підвищенні ефективності процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору.

Таким чином, педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти передбачає створення спеціальних умов: систематичне і всебічне вивчення учнів педагогом, урахування психологічних закономірностей розвитку особистості,

володіння педагогічною технікою, урахування конкретної ситуації впливу, підхід до оцінювання, реалізація корекційної спрямованості навчально-виховного процесу, використання можливостей корекційно-виховного впливу колективу на індивідуальність дитини. Суть процесу формування громадської активності дітей означеної нозології полягає у розвитку пізнавальних інтересів, вихованні громадянського та державницького патріотизму, сприянні усвідомленню соціальних обов'язків та виробленню високого ідеалу – служіння народу, формуванні колективних ідеалів та ототожненню себе з соціальними та національною групами.

Висновки до розділу 2

У другому розділі висвітлено питання організація процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в ході навчально-виховного процесу.

Визначено стан сформованості громадської активності у дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в умовах спеціальної школи. Результати констатувального етапу експерименту показали, що стан сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку, який досліджувався через визначення рівнів соціальної адаптованості даних учнів до соціуму, загалом перебуває на низькому рівні, про що свідчать результати анкетування, опитування та педагогічного спостереження на уроках історії України та у позаурочний час.

З'ясовано, що процес формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в межах спеціальних навчальних закладів є широкомасштабним та багатогранним процесом, що має включати індивідуальні та колективні методики і підходи не лише під час навчально-виховного процесу, а й у позакласний час. Лише активна корекційно спрямована діяльність вчителів та вихователів, неординарний та творчий підхід до виконання відповідних завдань, пошук шляхів психологічного зближення з

учнями зможе дати такий важливий для спеціальної освіти результат – формування соціально активної особистості.

Обґрунтовано педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти, яке передбачає створення спеціальних умов: систематичне і всебічне вивчення учнів педагогом, урахування психологічних закономірностей розвитку особистості, володіння педагогічною технікою, урахування конкретної ситуації впливу, підхід до оцінювання, реалізація корекційної спрямованості навчально-виховного процесу, використання можливостей корекційно-виховного впливу колективу на індивідуальність дитини. Суть процесу формування громадської активності дітей означеної нозології полягає у розвитку пізнавальних інтересів, вихованні громадянського та державницького патріотизму, сприянні усвідомленню соціальних обов'язків.

Таким чином, організація процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору передбачає створення спеціальних умов і активну корекційно спрямовану діяльність вчителів та вихователів, неординарний та творчий підхід до виконання відповідних завдань, які сприяють підвищенню готовності до успішної інтеграції та ефективної соціальної діяльності.

РОЗДІЛ 3

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Зміст методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору у позаурочній діяльності

У сучасних умовах, в яких знаходиться наша держава, кількість та розгалуженість прийомів залучення дітей до соціальних та волонтерських проектів, акцентування навчально-виховного процесу на патріотичному стрижні відкривають нові якісні можливості для соціалізації учнів спеціальних навчальних закладів.

Технологія формування національно-патріотичних рис учнів передбачала виділення таких основних компонентів у процесі соціалізації особистості:

- 1) формування духовного світу особистості учня в умовах розбудови державності України;
- 2) врахування основних засад становлення та розвитку особистості, світогляду, переконань;
- 3) постійне збагачення пам'яті, розвиток громадянського мислення, вироблення національно-свідомого ставлення до навчання, самоосвіти;
- 4) розвиток позитивних емоцій та громадянської гідності;
- 5) формування творчої особистості як могутнього стимулу духовного життя громадянина незалежної країни.

Даний етап експерименту відбувався на базі Комунального закладу «Черкаська спеціальна школа Черкаської обласної ради» з вересня 2019 р. по квітень 2020 р. В експериментальній роботі були задіяні учні дев'ятих класів загальною кількістю 18 осіб. Контингент досліджуваних складався з дітей із порушеннями зору, для яких характерна стійкість і вираженість порушень емоційної і вольової сфер, пізнавальної діяльності.

Начальний процес. Уроки історії України у досліджуваних класах. були присвячені розвитку пізнавальних інтересів, виховання громадянського та державницького патріотизму, сприяння усвідомленню соціальних обов'язків та виробленню високого ідеалу – служіння народу, формування колективних ідеалів та ототожнення себе з соціальними та національною групами. Однак, варто зазначити, що реалізація педагогічного процесу, в якому співпрацюють два види діяльності – педагога (навчання) і учня (учіння), з позицій принципу діяльнісного підходу важливо було забезпечити їх справжню взаємодію, що в тифлопедагогіці значно ускладнюється через суттєві вади діяльності особи з порушеннями зору [26].

Виконання завдань, поставлених дослідженням, на уроках історії відбувалося не лише шляхом викладу матеріалу, використанням дидактичних ігор, а й за допомогою залучення учнів до самостійної роботи: підготовки коротких доповідей, міні-презентацій, складання конспекту за невеличким уривком інформації та наданим алгоритмом.

У дослідженнях, пов'язаних з корекційним вихованням осіб з порушеннями зору, слід особливу увагу звернути на те, що досягнення позитивного результату у величезній мірі залежить від кваліфікованого цілеспрямованого педагогічного управління процесами їх розвитку та соціалізації. Встановлена класиками психології та педагогіки, в тому числі й корекційної (Й. Песталоцці, М. Монтессорі, Л. Виготський, Г. Костюк, І. Соколянський та ін.) закономірність, яка стверджує, що навчання веде за собою розвиток, набуває в роботі з дітьми, що мають порушення зору, ще більш принципового значення. В той же час, навіть при величезній залежності розвитку дітей з порушеннями зору від системи виховання, функціонування цієї системи враховує і те, що психіка, особистість і при порушеннях зору залишається системою, якій притаманне явище самоорганізації [12; 49; 72].

Використання самостійної роботи на уроках історії у спеціальній школі підвищує рівень усвідомлення навчального матеріалу. Ще відомий філософ-просвітитель Ж.-Ж. Руссо у XVIII столітті наголошував на необхідності вчителя

стимулювати самостійність учнів, тим самим розвиваючи у них інтерес до навчання, а німецький педагог XIX століття А. Дістервег зазначав, що дитяча самостійність у процесі навчання є одним із основних засобів розвитку розумових здібностей школярів. Розвиток самостійності учнів з порушеннями зору у навчанні є однією із головних умов підвищення ефективності навчального процесу [81]. У працях П. Гальперіна, В. Давидова, М. Дайрі, Д. Ельконіна, Б. Єсіпова, Н. Менчинської, М. Скаткіна самостійна робота дітей розглядалася як одна з концепцій дидактики [79]. Було доведено, що вона сприяє розвитку пізнавальних можливостей, інтересів та прояву ініціативності у навчанні.

Педагогічний процес вважається системою відкритою (тобто такою, що відчуває різноманітні зовнішні по відношенню до самої себе впливи) та нелінійною (коли при зміні одного з її елементів інші змінюються не пропорційно, а у значно більш складних варіантах). Ось чому у педагогіці, і у тифлопедагогіці зокрема, неможливо повністю передбачити і спланувати увесь комплекс педагогічних впливів. Звідси випливає висновок про те, що будь-якій системі в тому числі педагогічній не можна нав'язувати спосіб поведінки або розвитку, але можна вибирати і стимулювати один із закладених у конкретних умовах варіантів, розраховуючи не стільки на кібернетичний (управлінський), скільки на синергетичний (самокерований) процес, на несильні, але співпадаючі з можливим варіантом розвитку впливи [19; 26; 74].

Таким чином, в основу дослідження було покладено навчально-виховуючий метод, побудований на стрижні патріотизму, в межах якого були спеціально створені такі педагогічні умови, які безпосередньо або опосередковано викликали запрограмовані (заздалегідь передбачувані) зміни у розвитку учнів з порушеннями зору. Такі зміни можуть стосуватися різних аспектів особистісного розвитку, пізнавальних (сприймання, мислення, пам'яті, мовлення, уяви, уваги) та емоційно-вольових процесів, психічних станів, рис характеру (моральних, естетичних, колективістських та ін.), соціальної спрямованості особистості, її комунікативних можливостей, здатності інтегруватися до соціуму.

Саме відповідний підхід до навчально-виховного процесу в умовах спеціального закладу і відкриває шлях не лише до покращення розумових здібностей учнів, а й до успішного їх виховання як членів сучасного українського суспільства, тобто отримання тих самих соціально адаптованих особистостей.

Залучення учнів до самостійної роботи на уроках історії України відбувалося у трьох напрямках:

Перший – самостійне складання конспекту уроку за допомогою підготованих вчителем презентацій. Діти отримували необхідний алгоритм, за яким опрацьовували наданий матеріал та складали усну розповідь перед класом. Матеріал, що отримували для опрацювання учні, обов'язково містив у собі патріотичне навантаження, яке практично виокремлювалося самими учнями. Відповідно почуття гордості чи переживань за власний народ йшли своєрідною червоною ниткою без елементів «нав'язування» дітям. Даний метод не лише сприяв покращенню засвоєння матеріалу уроку, а й безумовно сприяв розвитку патріотичних почуттів та впевненості учнів у власних здібностях.

Другий напрям – це підготовка міні-презентацій. Цей метод включав у себе підготовчий етап, на якому діти навчалися працювати за комп'ютером, шукати необхідну інформацію. З цією метою використовувалася парна, групова, та індивідуальна (з вчителем) робота (додаток Г), що також сприяла розвитку колективної взаємодії між представниками єдиної групи, з метою укріплення їх зв'язків, покращення загальної атмосфери та ототожнення особистості кожного учня окремо зі своїми однокласниками. Відповідний напрямок ми визначили як дієвий, адже практична робота з використанням яскравих та інформативно наповнених матеріалів показувала бажані результати фактично відразу.

Третій напрям включав у себе підготовку невеличких тематичних доповідей. Особливих позитивних результатів вдалося досягти на уроці-пам'яті «Подвиг в ім'я України», що був присвячений Героям АТО. Кожен учень отримав індивідуальний інформаційний лист з необхідним матеріалом про свого Героя:

- Надія Савченко – льотчиця, що перебувала в полоні у Російській Федерації;
- «Кіборги» – вояки, що захищали донецький аеропорт;
- Віктор Яков'як – десантник, що загинув при обороні Дебальцево;
- Армен Нікогосян – волонтер з Вірменії, що працює водієм швидкої, яка вивозить поранених з «гарячих точок»;
- Юрій Бірюков – волонтер, лідер волонтерської організації «Фенікс»;
- Андрій Білецький – харків'янин, командир полку особливого призначення «Азов».

Завдання полягало у підготовці презентації з 5 слайдів та усної доповіді за круглим столом. Учні надзвичайно відповідально поставилися до виконання завдання, підготувавши чудові презентації з фотографіями своїх Героїв, та уважно слухали доповіді одне одного, укріплюючи психологічний зв'язок у колективі.

Далі послідувало колективне обговорення виступів та дидактична гра «Патріотичні риси мого Героя». Учням-доповідачам після завершення виступу запропоновано було обрати з символічної «Скриньки звитяги» картку з тією героїчною рисою характеру, що найбільше притаманна його персонажу. Відповідна гра не лише допомогла розвинути і закріпити набуті знання та патріотичні почуття, а й сприяла проектуванню рис сучасних Героїв України на власну особистість.

Наступним етапом заходу була дидактична гра «Квітка-Україна», в ході якої дітям пропонувалося вирішити проблемне питання («Що змушує звичайних людей творити подвиги заради України?»), поставлене на початку заходу, за допомогою виготовлення «квітки». Серцевиною «квітки» є саме запитання, а на пелюстках пропонуються правильні та неправильні твердження щодо причин, якими керуються люди, йдучи на подвиги заради Батьківщини. Метою учнів, розділених на 2 команди, було визначення реальних патріотичних покликів, що ведуть людей до героїчних вчинків та формування з них «квітки». Серед запропонованих тверджень були:

- Любов до Батьківщини;
- Прагнення бути вільним;
- Бажання захистити своїх рідних;
- Жага до процвітання рідної країни;
- Пам'ять про подвиги предків;
- Відповідальність за історію свого народу;
- Бажання бути відомим;
- Спроба заробити гроші;
- Незнання власної історії;
- Збагачення за рахунок мародерства;
- Отримання високої державної посади;

До слова обидві команди обрали лише правильні твердження, що безумовно є свідченням позитивних здобутків заходу.

Завершальним етапом заходу була дидактична гра «Заверши речення», в ході якої учням пропонувалося доповнити власними твердженнями запропоновані вчителем речення:

- Я хочу бути схожим на..., тому що...
- Я пишаюся нашими героями, тому що...
- Я вважаю себе патріотом, тому що...
- Я завжди буду любити свою Батьківщину, тому що...

Відповіді учнів були сповнені патріотизму, бажання бути схожим на сучасних захисників України, повагою та гордістю за своє національне походження, прагненням бачити свою державу вільною та всіляко сприяти цьому. Отже можемо стверджувати, що даний патріотичний захід мав позитивний вплив як на індивідуальну національну самоідентифікацію кожного учня окремо, так і на колективну взаємодію в рамках нехай і вузької, але все ж соціальної групи.

Варто зазначити, що впровадження відповідних напрямків у досліджуваних класах супроводжувалося використанням індивідуального

підходу до кожного учня, в залежності від його розумових здібностей та рівня соціальної адаптованості у своїх колективах. Під час виконання завдань учні з більш високими показниками отримували у шевство тих, що мали низькі показники. Таким чином, перші самодисциплінувалися під вагою покладеної на них вчителем відповідальності за товариша, а другі – отримували важливу можливість інтегруватися до вищої за рівнем класної групи, що сприяло значному покращенню відносин, психологічного стану та колективної взаємодії класу.

Таким чином, виділені напрямки роботи на уроках історії України сприяли не лише підвищенню навчальних результатів учнів, а й суттєво допомагали у покращенні взаємовідносин у класних колективах. Спостереження показали, що учні, віднесені нами до третьої групи за рівнем соціальної адаптованості, стали більш впевненими у собі, почали залучатися до колективної роботи, показувати ознаки покращення рівня власного комфорту в спілкуванні з однолітками. При цьому якісно зріс і загальний рівень патріотизму, адже учні стали не лише чітко ототожнювати себе з громадянами України, а й почали пишатися героїчним історичним минулим та сучасним своєї держави.

Виховний процес. Модель соціально-педагогічної діяльності школи перебуває поки що у стадії формування. Вона складається із двох взаємообумовлених частин: внутрішньої і зовнішньої. До основних напрямів першої відносять: діагностування, здійснення соціального виховання, загальне керівництво соціально-виховною діяльністю, захист та охорона прав дитини. Зовнішня соціально-педагогічна діяльність створює можливості для застосування набутих у школі знань, умінь і навичок, досвіду емоційно-чуттєвого ставлення до світу та творчої діяльності у реальному житті в активній просоціальній діяльності. Крім цього, вона спрямована на педагогізацію соціального середовища, яке оточує школярів, що покликане гармонізувати вплив різноманітних чинників соціалізації на процес становлення особистості дитини.

В процесі соціалізації «набір» діяльностей індивіда розширюється, тобто досягаються все нові і нові види діяльності: соціалізація відбувається як засвоєння нових і різних форм моделей рольової поведінки, в результаті чого у індивіда поступово формується орієнтація в існуючій системі соціальних ролей. Загалом сутність перетворень у системі діяльності полягає у процесі розширення можливостей індивіда як суб'єкта діяльності. Між тим, формування особистості як суб'єкта діяльності стає можливим завдяки розгортанню процесів сфери спілкування, тобто розширенню соціальних зв'язків індивіда, а також становленню персональної системи особистісних смислів, за якими стоїть, відповідно, орієнтація в системі предметних діяльностей, які задаються суспільством.

Важлива роль в соціалізації індивіда належить безумовно розвитку і примноженню його контактів з іншими людьми і в умовах суспільно значущої сумісної діяльності. Зі сферою спілкування тісно пов'язана сфера самосвідомості. Завдяки спілкуванню індивід починає правильно сприймати себе і інших, що сприяє становленню в людині образу її «Я». Саме в цій сфері відбувається формування певних структур індивідуальної самосвідомості, яка пов'язана з процесом самовизначення і становлення соціальної ідентичності особистості, передумовою яких є активне включення індивіда в різні соціальні спільноти [92].

З метою виведення учнів з обмеженого кола родина-школа, було здійснено залучення дітей до Всеукраїнського соціального проекту «Майбутнє України починається з нас». Його виконавцями стали учні досліджуваних класів, що координувалися вихователем та вчителем історії України. Практика та наукові дослідження навчально-виховного процесу у спеціальній школі (Л. Виготський, Т. Власова, Є. Синьова та ін.) показали, що під впливом педагогічної роботи діти з порушеннями зору в змозі правильно оцінити явища навколишнього середовища [12; 14; 72].

Однією з умов реалізації соціальних проектів зі школярами, що мають порушення зору, є забезпечення оптимальної взаємодії вчителя і вихователя в

організації та керівництві діяльністю учнів. Оскільки діти весь час перебувають під наглядом педагогів, ті здійснюють єдиний педагогічний підхід до учнів, обговорюють методику проведення заходів, волонтерських акцій тощо. Означена спільність принципових професійних позицій та взаємозв'язок у діяльності вчителя та вихователя сприяють підвищенню рівня продуктивності корекційної роботи з дітьми, подоланню проблем їх психічного та соціального розвитку, забезпечуючи комфортність самопочуття, підвищення рівня пізнавального інтересу до участі у соціальних акціях, а відтак і рівня ефективності навчально - виховної діяльності в цілому. Постійна взаємодія двох педагогів є важливим чинником реалізації диференційованого й індивідуального підходу до учнів, орієнтованого на створення оптимальних умов для самореалізації кожного учня в системі формування його соціальної адаптованості та інтеграції в суспільство [94].

У проекті конкретизувалася проблема патріотичного виховання учнів відповідного закладу, а сам проект ґрунтувався на питаннях любові до Батьківщини, свого народу, турботі про його благо, сприянні становленню й утвердженню України як суверенної, правової, демократичної, соціальної держави, готовності відстояти її незалежність, служити і захищати її, розділити свою долю з її долею, в повазі до українських звичаїв і обрядів, усвідомленні спільності власної долі з долею Батьківщини, досконалому володінні українською мовою.

Основні завдання патріотичного виховання вирішувалися через реалізацію комплексу методів, зокрема таких, як: методи переконання та спонукання, бесіди, аналіз вчинків учнів, допомога в складних і конфліктних ситуаціях. Як під час навчального, так і під час виховного процесу необхідним було застосування методу моральних переконань, направлено на виховання патріотичної свідомості, на необхідність засвоєння дітьми з порушеннями зору норм поведінки, на те, щоб знання, які підлітки отримують під час навчально-виховного процесу, спочатку перетворювались на внутрішню установку, а далі – на глибокі особисті переконання стосовно необхідності дотримання гідних

громадянських норм, формування патріотичної поведінки. Відповідні здобутки мали вивести дитину з порушеннями зору за межі свого обмеженого кола родина-школа та сприяти її інтеграції до сучасного українського суспільства.

Мета проекту:

- формувати почуття єдності з державою;
- формувати громадянина-патріота, готового до виконання громадянського обов'язку – захисту Батьківщини;
- сприяти усвідомленню громадянських обов'язків та виробленню високого ідеалу – служінню народу;
- виховувати прагнення допомагати захисникам Батьківщини;
- залучати учнів до участі у волонтерській діяльності;
- здійснювати тісну мережну взаємодію навчального закладу, сім'ї, громадськості для реалізації проекту, формування життєвої компетентності дитини як майбутнього громадянина України.

Завдання:

- створення умов для громадянського самовираження і самореалізації учнів;
- боротьба із проявами девіантної поведінки шляхом прищеплення морально-етичних норм та духовності;
- формування соціальної активності й розвиток духовно-моральних і загальнолюдських цінностей;
- збереження і продовження українських культурно-історичних традицій;
- розвиток елементарних знань, уявлень, практичних навичок і вмінь учнів із порушеннями зору, які гарантували б дитині адаптацію до життя в соціумі та національній самоідентифікації;
- здійснення реальної допомоги бійцям АТО та співпраця з волонтерською організацією «Мир та порядок».

Проект складається з трьох частин: текстові матеріали, фоторепортаж та відеозвернення (додаток Д).

Для реалізації проекту здійснено практичну діяльність, а саме:

- година спілкування «Україна – єдина країна»;
- народознавчий конкурс «Я – моя родина - Україна»;
- добродійна акція: «Лист бійцям у зону АТО»;
- виготовлення оберегів для бійців, поранених у зоні АТО;
- круглий стіл «Подвиг в ім'я України»;
- відеолістівка для воїнів АТО «Посвята Героям»;
- музично-літературна композиція «У житті завжди є місце подвигу»,

присвячена Дню Збройних Сил України;

- жива газета «Сьогодні ми діти – завтра громадяни України»;
- співпраця з благодійним фондом «Мир та порядок» (виготовлення маскувальних сіток для АТО, пошив білизни для солдатів)

Одним із найважливіших завдань на шляху до забезпечення соціальної адаптації засобом патріотичного виховання, була боротьба із проявами девіантної поведінки, схильність до якої була характерною для представників усіх трьох досліджуваних груп.

Негативні девіації поведінки пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивний соціальний досвід, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча і може достатньо добре знати ці норми. У даному випадку процес соціалізації особистості є порушеним, що виявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації або у вигляді уникнення від морального і естетичного контролю за власною поведінкою, яка стає соціально дезадаптованою. У зв'язку з цим можна говорити про девіантність особистості – сукупність засвоєних особистістю асоціальних, аморальних поглядів на життя, які не відповідають соціальним очікуванням і через певний термін стають її соціальною позицією, що перешкоджає самоактуалізації особистості, її особистісному зростанню, спричинює девіантний образ життя.

Для подолання відповідних проявів першочерговим завданням було створення оптимального середовища для дітей. На жаль, тривалий час створення такого середовища ускладнювалося тим, що найчастіше дитина з порушеннями зору сприймалася педагогами як об'єкт впливу, а не як суб'єкт взаємодії. Вважаємо, що, незважаючи на значне зниження когнітивних можливостей дітей досліджуваної категорії, викликане структурою основного дефекту, у психолого-педагогічному супроводі соціально-дезадаптованої дитини з порушеннями зору все-таки необхідно опиратися на особисту активність школяра, на його резервні можливості, сприймати його як активного суб'єкта діяльності. Відповідно для успішної реалізації соціального проекту та досягнення поставлених завдань, доклали максимальних зусиль для забезпечення сприятливих умов, в яких кожен учень відчував би себе важливим та незамінним представником групи.

Залучення учнів з порушеннями зору до соціального проекту надало можливість впливати на корекцію девіантної поведінки та недостатню соціалізацію не лише свідомо – засобами практичного впливу, а й підсвідомо – спостереженням учнів за роботою одне одного на благо захисників держави (пошив білизни, плетіння маскувальних сіток). Учні залучалися до колективної роботи на прикладах однокласників і педагогів, самовиховуючись та нівелюючи негативні впливи власної поведінки. Тобто вплив здійснюється не тільки на рівні свідомості, але й на рівні емоцій і несвідомого. Відповідний підхід видається нам продуктивним з огляду на те, що утруднення в соціалізації осіб з вадами розумового розвитку пов'язані передусім з невизначеністю спеціальних корегуючих впливів на таких дітей, відсутністю в них навичок міжособистісного спілкування з нормально розвиненими однолітками, несформованістю потреби в такому спілкуванні, неадекватною самооцінкою, нерозумінням свого особистого «Я», негативним сприйняттям інших людей і своєрідними особливостями розвитку психіки.

Отже неактивне залучення в даному випадку може стати тим поштовхом, який виведе роботу з «особливими» дітьми на новий рівень, адже сам приклад авторитетної особи (учень класу, колектив загалом чи вчитель) може стати

підсвідомим стрижнем, на якому почне формуватися соціальна та патріотична свідомість підлітка з порушеннями зору.

Важливого значення у цьому світлі набули відвідування поранених бійців АТО у шпиталях міста Суми. Учні отримали можливість в реальному житті побачити людей, про яких так часто говорили на уроках, виховних годинах та під час безпосередньої реалізації проекту. Тобто абстрактні до цього поняття «захисників» та «героїв» України набули реального вигляду. Діти отримали можливість поспілкуватися, доторкнутися, долучитися до реальної допомоги пораненому бійцю, відчувши таким чином, свою особисту значущість у його долі та долі власної держави.

Такі відвідування завжди супроводжувалися піднесенням патріотичного настрою, покращенням колективних відносин, адже учні відчували результати колективної співпраці на благо держави. Діти отримували стимул до роботи над власною поведінкою, прагнули самовдосконалення, щоб дотягнутися в майбутньому до рівня побаченого в госпіталі захисника України.

Відповідні позитивні психологічно-емоційні піднесення посприяли створенню патріотичного відеозвернення до бійців АТО, в записі якого приймали участь як досліджувані групи, так і учні молодших класів. Важливо відзначити, що ініціатива залучення молодших учнів належала саме представникам відповідних груп. Вважаємо цей факт безумовним позитивним досягненням нашого проекту, адже це стало проявом активізації суспільної поведінки та руйнування міцних кордонів обмежених класних груп.

Не можна не відзначити, що беззаперечним свідченням покращення соціалізації учнів та подолання їх індивідуальних психологічних бар'єрів став той факт, що кожен з них розумів наскільки широкою буде глядацька база, перед якою постане учень. Тобто їх не лякало, що ті, хто буде переглядати плід їхньої праці, можуть піддати учнів певному осуду, чи висловити невдоволення якістю їхніх старань. Це ніщо інше як якісний прорив у свідомості підлітків, більшість з яких до цього часу не відчувала себе комфортно поза межами вузького кола

родини чи класу. Відповідно позитивні результати ще однієї складової соціального проекту, які спостерігалися, видаються очевидними.

Закріпили та примножили якісні здобутки соціального проекту патріотичні виховні заходи, тематичні стіннівки, участь у шкільних святах та ін. Виконання тих чи інших завдань покладалося тепер на колектив, що почав розвивати та покращувати всебічні зв'язки. Учні самостійно розділяли обов'язки, покладали одне на одного певні завдання, що об'єднувалися у спільний результат. Тобто почали прослідковуватися навички колективної взаємодії ініціаторами якої були самі учні, що організовували та контролювали процес.

Таким чином, в ході запропонованого дослідження розкрито зміст методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору у позаурочній діяльності, змістом якої полягав у розвитку пізнавальних інтересів, вихованні громадянського та державницького патріотизму, сприянні усвідомленню соціальних обов'язків та виробленню високого ідеалу – служіння народу, формуванні колективних ідеалів та ототожненню себе з соціальними та національними групами. Відповідні завдання знайшли практичне відображення на уроках історії України, участі у Всеукраїнському соціальному проекті «Майбутнє України починається з нас» та виховному процесі у позаурочний час.

3.2. Аналіз результатів дослідження

У процесі експериментального дослідження вирішувалося основне завдання – розробити та експериментально перевірити методику формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти.

З цією метою визначення ефективності запровадження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності наприкінці експериментального навчання були проведені ті ж методики, що й під час констатувального етапу експерименту, що дало можливість відстежити і порівняти стан сформованості громадської активності до та після проведення експериментального навчання,

тобто відстежити динаміку змін, що відбулися впродовж дослідження. Результати показників контрольної перевірки виявилися вищими.

Для визначення результатів експериментального дослідження було повторно проведено діагностику рівня соціальної адаптованості учнів з порушеннями зору старшого шкільного віку до соціуму шляхом використання методів, викладених у пункті 2.1. дослідження. Учні знову були розділені на три групи за рівнем соціальної адаптованості, що у процентному еквіваленті склали:

- високий рівень – 22,2 %;
- середній рівень – 38,9 %;
- низький рівень – 38,9 %.

Визначення рівня адаптованості дітей до соціуму відбувалося за допомогою повторного використання опитувальника «Наскільки ти адаптований до життя?» за А. Фурманом. Результати були наступними:

Перша група в підтвердила продемонстрований на попередньому етапі дослідження високий рівень соціалізації як у межах класів, так і родинних та соціальних груп. Крім того, вона розширилася за рахунок представників другої групи, а саме 2 із 8 учнів. Відповідний результат вважаємо високим, адже рівень соціальної адаптації учнів другої групи якісно покращився.

Друга група в свою чергу також поповнилася представниками третьої групи у кількості 2 учнів із 6. При цьому змінилися і пріоритети, розставлені раніше. Тепер діти продемонстрували гармонійне відчуття знаходження як у родинному, так і у шкільному колі. Безумовно, це є підтвердженням того, що найменш соціально активні діти стали впевненішими у собі та змогли інтегруватися хоч і у обмежене стінами школи, але широкіше за значенням суспільство.

Третя група відповідно до результатів опитувальника істотно зменшилася кількісно: залишилося 2 учні з 6. Варто зазначити, що у меншості залишилися ті діти, чий попередні результати були найнижчими. Вони повторно підтвердили, що найкраще відчують себе у межах родинних кіл. При цьому знову було виявлено і невисокий рівень самооцінки дітей. Це дає змогу зробити висновок,

що проблема соціальної адаптації відповідних учнів у шкільних групах полягає не в колективі, а у самій особистості учня, чії внутрішні психологічні проблеми викликають його відсторонення від групи. Динаміка змін, продемонстрованих дітьми відображена на рис. 3.1

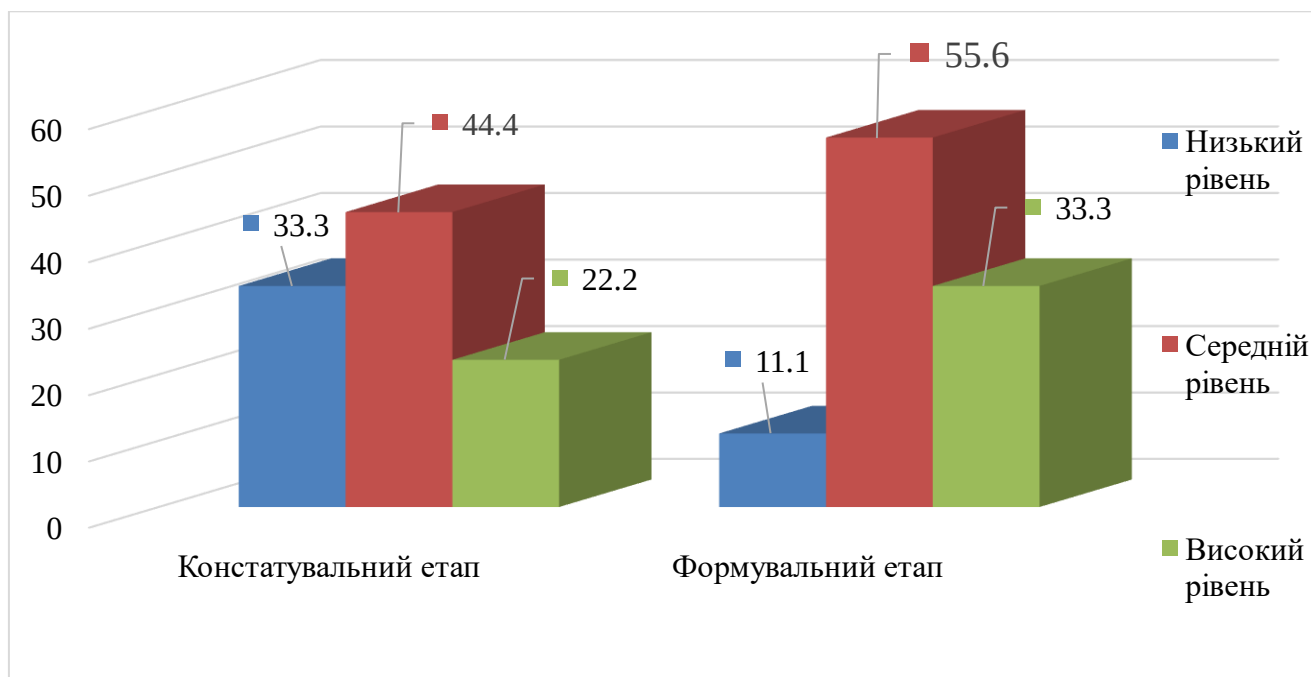

Рис. 3.1. Динаміка змін рівня адаптованості дітей до соціуму на підставі опитувальника «Наскільки ти адаптований до життя?» протягом експерименту

Таким чином, бачимо, що якісно збільшилася кількість представників першої групи та суттєво зменшилася кількість низької групи. Це дає змогу констатувати покращення рівня соціальної адаптованості досліджуваної групи.

Другим етапом стала проєктивна методика дослідження особистості (модифікація В. Михала). Метою якої було діагностування стосунків дитини з батьками, братами, сестрами, вчителями; вивчення ставлення до школи, своїх здібностей, неформальної та формальної груп; виявлення цілей, цінностей, конфліктів і значимих переживань.

Учні першої групи повторно підтвердили позитивні результати. Їхні відповіді на ключові запитання залишилися такими ж продуманими, позбавленими агресивних чи песимістичних забарвлень, як і при попередньому

дослідженні. Позитивне ставлення до родини, відсутність проявів конфліктного настрою по відношенню до однолітків та людей загалом, поважливі відгуки про вчителів та наявність чітких планів на майбутнє тепер проявили 3 з 6 представники другої групи, що собою поповнили першу. Відповідно кількість дітей, що мають усі ознаки соціальної адаптованості не лише у родинному колі, а й поза його межами збільшилася з 4 до 7 осіб.

Діти, що були віднесені до другої групи знову показали розгалужені за змістом результати. Однак тепер це пояснюється тим, що відповідна група розкололася кількісно, адже частина дітей перейшла до першої, а сама група поповнилася представниками третьої групи у кількості 5 учнів з 7 і налічувала тепер 9 осіб. Тобто кількісно відповідна група залишилися сталою, але змінилася якісно за рахунок дітей, що раніше мали низький рівень соціальної адаптації. Потрібно зазначити, що найгострішою проблемою залишилися відносини всередині родини, пов'язані з алкоголізмом батька чи матері, застосуванням з їхнього боку проявів фізичного чи психологічного насильства, низького економічного рівня життя і т.ін. Відповідні проблеми не можливо викоринити зі свідомості дитини доти, доки не зміниться ситуація в самій родині. Отже ми можемо лише частково пом'якшити відношення дітей до соціального оточення, притупити прояви девіантної поведінки, але остаточно вирішити проблему соціальної адаптації таких дітей видається майже не можливим до вирішення внутрішньородинних психологічних проблем.

Діти, віднесені до третьої групи (що скоротилася з 7 до 2 осіб) загалом повторно підтвердили попередні висновки. Їхній пріоритет було віддано родинному колу. Варто зазначити, що двома учнями було висловлено дещо розмиті, але плани на майбутнє, виражені у бажанні працевлаштуватися після завершення школи. Загалом же, рівень соціальної адаптації цієї групи підтвердився як низький. Динаміка змін, продемонстрованих дітьми відображена на рис. 3.2.

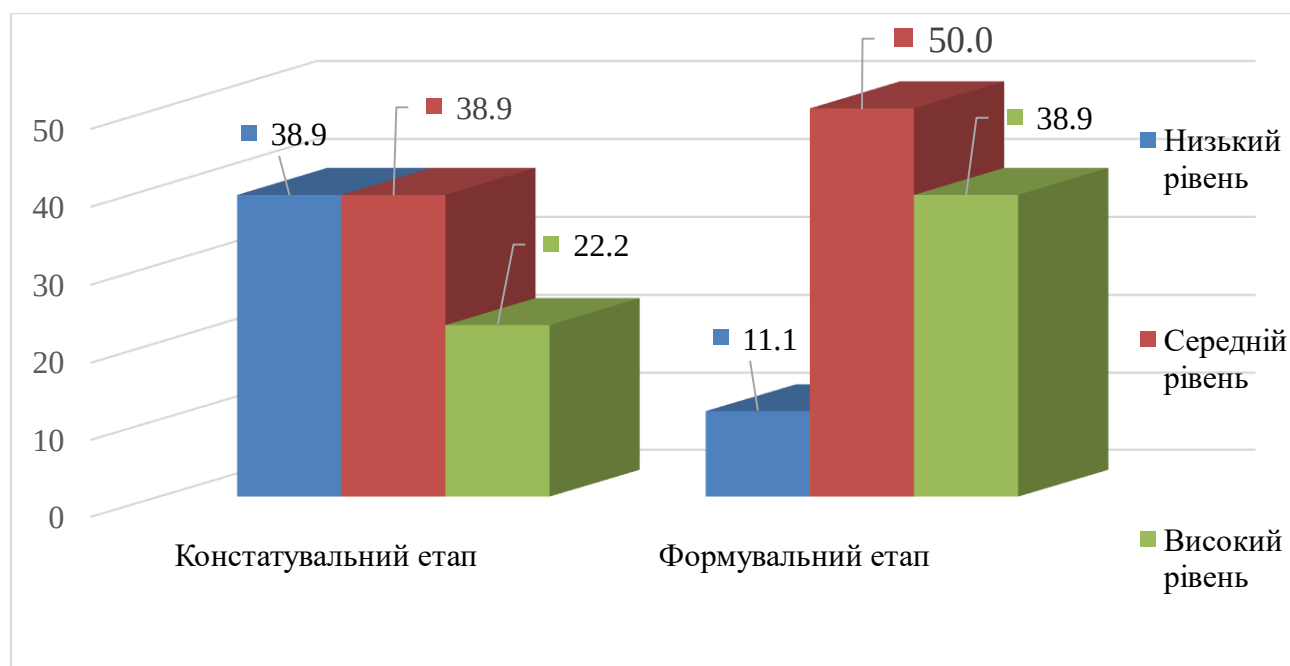

Рис. 3.2. Динаміка змін рівня адаптованості дітей до соціуму за методикою дослідження особистості в ході експерименту

Таким чином, проєктивна методика дослідження особистості за В. Михалом підтвердила якісні позитивні зрушення у рівні соціальної адаптації учнів з порушеннями зору. На підтвердження цього свідчить збільшення першої та зменшення третьої груп за рівнем соціальної адаптації.

На третьому етапі дослідження було використано «Анкету для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації» Н. Лусканової. Відповідна анкета складалася із 10 запитань, на які можна було відповісти «так» (+) або «ні» (-). Попередні результати продемонстрували високий рівень адаптації лише у 16,7 %, тоді як низький рівень склав 38,9 % учнів. Повторно провівши анкетування були отримані результати, які представлені в табл. 3.1. та на рис. 3.3

Таблиця 3.1

Результати оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації в учнів з порушеннями зору на формуальному етапі дослідження

Рівень мотивації та адаптації	Кількість учнів з відповідною мотивацією та адаптацією	%
Високий рівень шкільної адаптації	6	33,3
Середній рівень шкільної адаптації	6	33,3
Зовнішня мотивація	3	16,7
Низький рівень шкільної адаптації	2	11,1
Шкільна дезадаптація	1	5,6

Таким чином, за двома найбільш виразними показниками констатуємо, що кількість учнів з високим рівнем соціальної адаптації зросла з 16,7 % до 33,3 %, а кількість учнів з низьким рівнем соціальної адаптації зменшилася з 38,9 % до 16,7 %. Відповідні результати підтверджують покращення рівня соціальної адаптації учнів досліджуваної групи.

Четвертий етап складала проєктивна методика «Мій клас». Попередні результати показали, що комфортно для себе позицію «на самоті, далеко від учителя» визначили 38,9 % учнів, тоді як ототожнили себе з колективом 27,8 % учнів. Повторне тестування продемонструвало інші результати, які представлені в табл. 3.2.

Таким чином, констатуємо, що позиція «на самоті, далеко від вчителя» кількісно зменшилася з 38,9 % до 22,2 %, тоді як ототожнили себе з колективом 44,4 %, що на 16,6 % більше попереднього результату дослідження. Отже, четвертий практичний етап дослідження рівня соціальної адаптації учнів з порушеннями зору досліджуваної групи підтвердив та закріпив позитивні зрушення у соціалізації дітей.

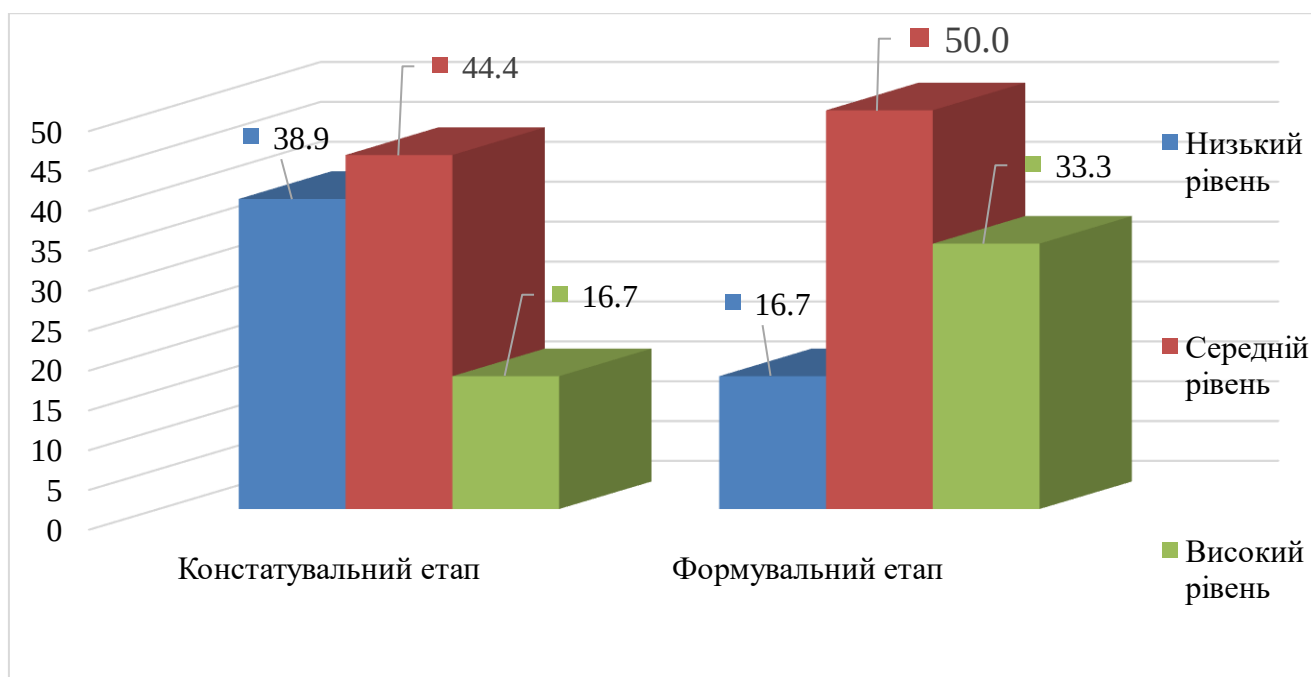

Рис. 3.3. Динаміка змін рівня шкільної мотивації й адаптації в учнів з порушеннями зору протягом експерименту

Педагогічне спостереження, що проводилося на уроках історії України та в позаурочний час дало змогу зробити висновок, що використані у дослідженні методи формування соціально адаптованої особистості в умовах спеціального навчально-виховного закладу через призму патріотичного виховання мали позитивні практичні прояви. Діти стали більш згуртованими, активнішими у вираженні громадянської позиції, що знайшло відображення у поважливому відношенні до національної символіки, мови. Профілі у соціальних мережах наповнилися патріотичними написами, малюнками та фотографіями. Трьома учнями навіть було створено групу в соціальній мережі «Facebook» під назвою «Слава Україні», до якої приєдналися майже всі представники досліджуваної групи. Даний факт є суттєвим підтвердженням не лише стрімкого зростання патріотичних почуттів учнів, а й свідченням суттєвого покращення їх соціальної адаптації на відповідному базисі.

Таблиця 3.2

Порівняльні результати оцінювання «шкільної» позиції учнів з порушеннями зору в ході експериментального дослідження (у %)

Позиція учня	Констатувальний етап	Формувальний етап
Позиція «на самоті, далеко від учителя»	38,9	22,2
Ототожнення себе з дітьми, що стоять у парі, грають разом	27,8	44,4
Місце поряд з учителем	22,2	27,8
Ігрова позиція	11,1	5,6

Важливо відзначити, що якісно змінилося відношення до слабкіших представників класу, які стали запрошуватися до спільної колективної роботи, ігор та відпочинку, що сприяло покращенню психологічної атмосфери у колективах.

На основі методу спостереження ми повторно розділили учнів на три групи з метою визначення динаміки розвитку соціальної адаптації. Порівняльний аналіз продемонстрував наступні результати, які представлені на рис. 3.4.

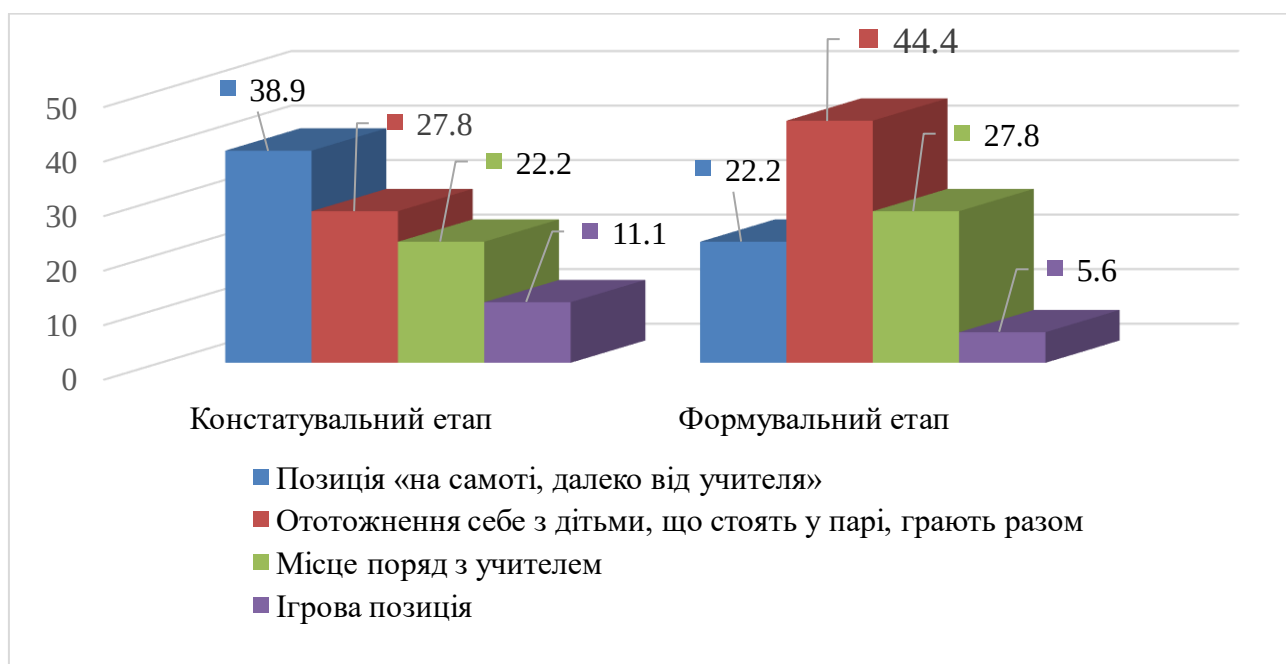

Рис. 3.4. Динаміка результатів оцінювання «шкільної» позиції учнів з порушеннями зору протягом експерименту

Як бачимо, рівень соціальної адаптації суттєво покращився, натомість представників, віднесених до групи з низьким рівнем отримуємо значно менше. У відсотковому відношенні групи досліджуваних мали вигляд, який подано на рис. 3.5.

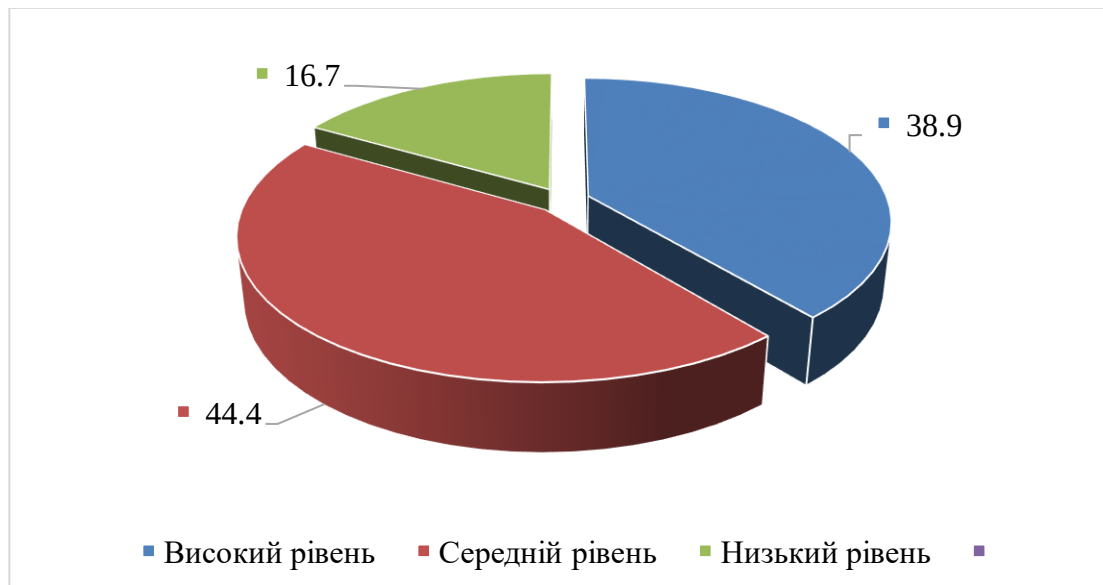

Рис. 3.5. Співвідношення груп за рівнем соціальної адаптації в ході експерименту (у %)

Запропонована методика формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти не вимагали дорогого обладнання та не займала багато часу. Її запровадження суттєво стимулювало пізнавальну активність і уяву, привчало дітей до виконання різноманітних завдань, сприяло покращенню процесу їхньої адаптації до соціуму.

Таким чином, використання в ході дослідження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку сприяли не лише підвищенню навчальних результатів учнів, а й суттєво допомагали у покращенні взаємовідносин у класних колективах, сприяли покращенню рівня соціальної адаптованості, покращенню рівня власного комфорту в спілкуванні з однолітками. При цьому якісно зріс і загальний рівень патріотизму, адже учні стали не лише чітко ототожнювати себе з громадянами

України, а й почали пишатися героїчним історичним минулим та сучасним своєї держави. Отримання дані дають підстави стверджувати, що впровадження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти є ефективним та може застосовуватися на практиці в навчально-виховній роботі з учнями означеної нозології.

Висновки до розділу 3

В ході дослідження було розроблено методику формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти та здійснено практичну перевірку її ефективності. Виконання поставлених завдань відбувалося не лише шляхом викладу матеріалу, використанням дидактичних ігор, а й за допомогою залучення учнів до самостійної роботи: підготовки коротких доповідей, міні-презентацій, складання конспекту за невеличким уривком інформації та наданим алгоритмом. Залучення учнів до самостійної роботи на уроках історії України відбувалося у трьох напрямках: самостійне складання конспекту уроку за допомогою підготованих вчителем презентацій; підготовка міні-презентацій; підготовка невеличких тематичних доповідей. З метою виведення учнів з обмеженого кола родина-школа, було здійснено залучення дітей до Всеукраїнського соціального проекту «Майбутнє України починається з нас».

Основні завдання патріотичного виховання вирішувалися через реалізацію комплексу методів, зокрема таких, як: методи переконання та спонукання, бесіди, аналіз вчинків учнів, допомога в складних і конфліктних ситуаціях. Як під час навчального, так і під час виховного процесу необхідним було застосування методу моральних переконань, направлено на виховання патріотичної свідомості, на необхідність засвоєння дітьми з порушеннями зору норм поведінки, на те, щоб знання, які підлітки отримують під час навчально-виховного процесу, спочатку перетворювались на внутрішню установку, а далі –

на глибокі особисті переконання стосовно необхідності дотримання гідних громадянських норм, формування патріотичної поведінки.

Результати формувального етапу експерименту довели, що впровадження методики формування громадської активності як засобу соціальної адаптації дітей з порушеннями зору в умовах спеціального навчального закладу є ефективним та може застосовуватися на практиці в навчально-виховній роботі у спеціальних навчально-виховних закладах. Відповідно до них рівень соціальної адаптації учнів з порушеннями зору досліджуваних класів був розділений на три групи і зазнав якісних змін. Кількість учнів з високим рівнем соціальної адаптації збільшилась на 16,7 %, із середнім – лише на 5,5 % (із 38,9 % на початку дослідження напроти 44,4 % наприкінці експерименту). Суттєво зменшилась кількість учнів із низьким рівнем соціальної адаптації – на 22,2 % у порівнянні з початковими показниками. За результатами проєктивної методики «Мій клас» вибір позиції «на самоті, далеко від вчителя» кількісно зменшився з 38,9 % до 22,2 %, тоді як ототожнили себе з колективом 44,4 %, що на 16,6 % більше попереднього результату дослідження.

Отримані результати доводять, що кількість представників перших двох груп суттєво зросла. Однак особливої уваги заслуговує третя група учнів, що мала низький рівень соціальної адаптації. Кількість її представників зменшилася у 2 рази (на 22,2 %) у порівнянні з констатувальним етапом дослідження.

Відповідні результати свідчать про те, що запровадження в ході дослідження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку сприяло не лише підвищенню навчальних результатів учнів, а й покращенню рівня соціальної адаптованості, покращенню рівня власного комфорту в спілкуванні з однолітками, забезпеченню адаптованість особистості з порушеннями зору у межах загальнодержавного соціально-культурного середовища.

ВИСНОВКИ

1. В ході теоретичного аналізу науково-методичної, педагогічної, спеціальної, психологічної літератури висвітлено теоретичні аспекти процесу проблеми формування громадської активності дітей з порушеннями зору, яка є актуальною в умовах розвитку сучасного суспільства і потребує негайного вирішення. Формування громадської активності є процесом активного пристосування індивіда до вимог суспільства, що уявляє собою комплекс методів і прийомів корекційно-розвиваючої роботи з дітьми, є особливим шляхом підтримки і допомоги учням означеної нозології у вирішенні завдань їхнього розвитку, виховання, навчання, інтеграції до суспільства в силу можливостей кожного учня. Громадська активність є неоціненним у розвитку особистості в умовах сучасного суспільства, адже вона сприяє соціальній адаптації даних учнів і визначається як пріоритетний напрямок системи спеціальної освіти.

Важливим завданням, що постає перед сучасною спеціальною освітою, є пошук таких універсальних методів і форм роботи з дітьми, що мають порушення зору, які б змогли сприяти не лише адаптації у вузькому колі шкільного оточення, а і забезпечили адаптованість особистості у межах загальнодержавного соціально-культурного середовища. Вагомим підґрунтям для вирішення цих завдань є формування громадської активності, покладене в основу виховання учнів.

2. Розкрито особливості процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору, які полягають у тому, що наявний дефект призводить до порушення зв'язків з соціумом, культурою, як джерелом розвитку, утрудненнями в самообслуговуванні, спілкуванні, навчанні, оволодінні соціальними навичками. Тому така дитина не в змозі сприйняти соціальні норми і вимоги. Освоєння соціального досвіду, включення їх в систему суспільних відносин вимагає від суспільства додаткових заходів, засобів та зусиль, адже громадська активність є фундаментальним напрямом виховання «особливої» дитини.

3. Визначено стан сформованості громадської активності у дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в умовах спеціальної школи. Результати констатувального етапу експерименту показали, що стан сформованості громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку, який досліджувався через визначення рівнів соціальної адаптованості даних учнів до соціуму, загалом перебуває на низькому рівні, про що свідчать результати анкетування, опитування та педагогічного спостереження на уроках історії України та у позаурочний час.

З'ясовано, що процес формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку в межах спеціальних навчальних закладів є широкомасштабним та багатогранним процесом, що має включати індивідуальні та колективні методики і підходи не лише під час навчально-виховного процесу, а й у позакласний час. Лише активна корекційно спрямована діяльність вчителів та вихователів, неординарний та творчий підхід до виконання відповідних завдань, пошук шляхів психологічного зближення з учнями зможе дати такий важливий для спеціальної освіти результат – формування соціально активної особистості.

4. Обґрунтовано педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти, яке передбачає створення спеціальних умов: систематичне і всебічне вивчення учнів педагогом, урахування психологічних закономірностей розвитку особистості, володіння педагогічною технікою, урахування конкретної ситуації впливу, підхід до оцінювання, реалізація корекційної спрямованості навчально-виховного процесу, використання можливостей корекційно-виховного впливу колективу на індивідуальність дитини. Суть процесу формування громадської активності дітей означеної нозології полягає у розвитку пізнавальних інтересів, вихованні громадянського та державницького патріотизму, сприянні усвідомленню соціальних обов'язків.

5. В ході дослідження було розроблено методику формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти та здійснено практичну перевірку її ефективності. Виконання поставлених завдань відбувалося не лише шляхом викладу матеріалу, використанням дидактичних ігор, а й за допомогою залучення учнів до самостійної роботи: підготовки коротких доповідей, міні-презентацій, складання конспекту за невеличким уривком інформації та наданим алгоритмом. Залучення учнів до самостійної роботи на уроках історії України відбувалося у трьох напрямках: самостійне складання конспекту уроку за допомогою підготованих вчителем презентацій; підготовка міні-презентацій; підготовка невеличких тематичних доповідей. З метою виведення учнів з обмеженого кола родина-школа, було здійснено залучення дітей до Всеукраїнського соціального проекту «Майбутнє України починається з нас».

Основні завдання патріотичного виховання вирішувалися через реалізацію комплексу методів, зокрема таких, як: методи переконання та спонукання, бесіди, аналіз вчинків учнів, допомога в складних і конфліктних ситуаціях. Як під час навчального, так і під час виховного процесу необхідним було застосування методу моральних переконань, направленого на виховання патріотичної свідомості, на необхідність засвоєння дітьми з порушеннями зору норм поведінки, на те, щоб знання, які підлітки отримують під час навчально-виховного процесу, спочатку перетворювались на внутрішню установку, а далі – на глибокі особисті переконання стосовно необхідності дотримання гідних громадянських норм, формування патріотичної поведінки.

Результати формувального етапу експерименту довели, що впровадження методики формування громадської активності як засобу соціальної адаптації дітей з порушеннями зору в умовах спеціального навчального закладу є ефективним та може застосовуватися на практиці в навчально-виховній роботі у спеціальних навчально-виховних закладах. Відповідно до них рівень соціальної адаптації учнів з порушеннями зору досліджуваних класів був розділений на три групи і зазнав якісних змін. Кількість учнів з високим рівнем соціальної адаптації

збільшилась на 16,7 %, із середнім – лише на 5,5 % (із 38,9 % на початку дослідження напроти 44,4 % наприкінці експерименту). Суттєво зменшилась кількість учнів із низьким рівнем соціальної адаптації – на 22,2 % у порівнянні з початковими показниками.

За результатами проєктивної методики «Мій клас» вибір позиції «на самоті, далеко від вчителя» кількісно зменшився з 38,9 % до 22,2 %, тоді як ототожнили себе з колективом 44,4 %, що на 16,6 % більше попереднього результату дослідження. Четвертий практичний етап дослідження рівня соціальної адаптації учнів з порушеннями зору досліджуваної групи підтвердив та закріпив позитивні зрушення у соціалізації даних дітей.

Таким чином, використання в ході дослідження методики формування громадської активності дітей з порушеннями зору старшого шкільного віку у позаурочній діяльності в умовах спеціального закладу освіти сприяло не лише підвищенню навчальних результатів даних учнів, а й забезпеченню адаптованості особистості з порушеннями зору у межах загальнодержавного соціально-культурного середовища, підвищенню готовності до успішної інтеграції та ефективної соціальної діяльності учнів означеної нозології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акатов Л. И. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья. Психологические основы : учеб. пособ. для студ. высш. учебн. заведений / Л. И. Акатов. – М. : Владос, 2003. – 368 с.
2. Андреева Г. М. Социальная психология / Г. М. Андреева. – М., 2001. – 384с.
3. Андрееенкова Н. В. Проблема социализации личности / Н. В. Андрееенкова // Социологические исследования. – 1980. – № 3. – С. 45–55.
4. Бал Г. А. Поняття адаптації та його значення для психології особистості / Г. А. Бал // Питання психології. – 1989. – № 1. – С. 92–99.
5. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1 : Особистісно-орієнтований підхід : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2003. – 280 с.
6. Бондар В. І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. / В. І. Бондар. – К. : Наш час, 2005. – 176 с.
7. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки / О. І. Бондарчук, Т. М. Вакуліч. – К., 2010. – 300 с.
8. Борякова Н. Ю. Педагогические системы обучения и воспитания детей с отклонениями в развитии / Н. Ю. Борякова. – М., 2008. – 222 с.
9. Вавіна Л. С. Розвиваємо у дитини вміння бачити : від народження до 6 років: поради батькам / Л. С. Вавіна, В. М. Ремажевська. – К. : Літера ЛТД, 2008. – 128 с.
10. Вашутін О. Політична соціалізація молоді в сім'ї і становлення політичної психології індивіда / О. Вашутін // Людина і політика. – 2000. – № 5. – С. 67–71.
11. Виготський Л. С. Основные проблемы дефектологии / Собрание сочинений. Т.5. Основы дефектологии / Л. С. Виготский. – М., 1983. – 357 с.
12. Вілента І. В. Національно-патріотичне виховання студентства засобами викладання політології / І. В. Вілента // Всебічний розвиток особистості студента : Матеріали наук.- практ. конф. – Ірпінь, 2001. – С. 281–287.

13. Висоцька А. М. Формування соціальної поведінки учнів спеціальних шкіл-інтернатів : наук.-метод. посіб. / А. М. Висоцька. – Слов'янськ, 2004. – 216 с.
14. Власова Т. О. О детях с отклонениями в развитии / Т. О. Власова, М. С. Певзнер. – М., 1973. – 175 с.
15. Волкова Н. П. Педагогіка : посібник для студ. вищ. навч. закладів / Н. П. Волкова – К. : Академія, 2003. – 576 с.
16. Гавра Д. П. Исследование политических ориентаций / Д. П. Гавра, Н. П. Соколов // Социс. – 1999. – № 1. – С. 69–84.
17. Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі : навч. прсіб. / О. В. Гаврилов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – 308 с.
18. Горда Ю. О. Проблема формування громадської активності дітей з порушеннями зору в педагогічній теорії і практиці / Ю. О. Горда // Корекційна та інклюзивна освіта очима молодих науковців : зб. наук. праць VII Міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих учених (21 травня 2020 р.) : вип. 8. – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. – С. 282–287.
19. Горда Ю. О. Педагогічне забезпечення процесу формування громадської активності дітей з порушеннями зору в умовах спеціального закладу освіти / Ю. О. Горда // Корекційно-реабілітаційна діяльність : стратегії розвитку у національному та світовому вимірі : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (25 листопада 2020 р., м. Суми). – Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. – С. 162–166.
20. Гордон Л. А. Социальная адаптация в современных условиях / Л. А. Гордон // Социс. – 1994. – № 8–9. – С. 3–15.
21. Гордуз Н. О. В. О. Сухомлинський про соціалізацію: технологічний аспект / Н. О. Гордуз // Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – Вип. 146. – С. 40–45.
22. Грищук Д. Г. Досвід громадянської соціалізації молоді в школах США як важливий чинник міжкультурного діалогу в сучасному українському

освітньому просторі / Д. Г. Грищук // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка – 2011. – № 13 (224), ч 1. – С. 175–179.

23. Дегтяренко Т. М. Корекційно-реабілітаційна діяльність : стратегія управління : монографія / Т. М. Дегтяренко. – Суми : Університетська книга, 2011. – 403 с.

24. Демирчоглян Г. Г. Как сохранить и улучшить зрение / Г. Г. Демирчоглян. – Донецк, 1997. – 187 с.

25. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі : початкова ланка / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К. : Центр цифр. др., 2004. – 152 с.

26. Ермаков В. П. Основы тифлопедагогики. Развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения : учеб. для вузов / В. П. Ермаков, Г. А. Якунин. – М. : ВЛАДОС, 2000. – 200 с.

27. Земцова М. И. Учителю о детях с нарушениями зрения / М. И. Земцова. – М., 1973. – 157 с.

28. Золотоверх В. Ігротерапія як засіб подолання порушень у дітей з особливостями психофізичного розвитку / В. Золотоверх // Дефектологія. – 2004. – № 4. – С. 18–22.

29. Інвалідність та суспільство : навч. посіб. / Л. Байда, О. Красюкова-Енс, В. Азін. – К., 2011. – 188 с.

30. Коваль Г. Особливості політичної соціалізації молоді на сучасному етапі розвитку української державності / Г. Коваль // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2008. – Вип. 13. – С. 244–253.

31. Коваль Л. Г. Соціальна педагогіка (Соціальна робота: навч. посіб.) / Л. Г. Коваль, І. Д. Зверева, С. Р. Хлебик. – К., 1997. – 392 с.

32. Колишкін О. В. Корекційна освіта : вступ до спеціальності : навч. посіб. / О. В. Колишкін. – Суми : Університетська книга, 2013. – 392 с.

33. Колупаєва А. А. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. / А. А. Колупаєва, Л. О. Савчук. – К. : Наук. світ, 2010. – 196 с.

34. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта : від основ до практики : монографія / А. А. Колупаєва, О. М. Таранченко. – К. : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. – 152 с.
35. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 9 серпня 2000. – № 32. – 27 с.
36. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л. М. Проколієнко. – К., 1989. – 608 с.
37. Кот М. З. Теорія і методика виховної роботи у допоміжній школі / М. Кот. – К., 1998. – 216с.
38. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи : монографія / Т. В. Кравченко. – К., 2009. – 416 с.
39. Кравченко Т. Соціально-педагогічні умови підвищення ефективності соціалізації дітей шкільного віку та нормативна модель їх реалізації / Т. Кравченко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2009. – Вип. 30. – С. 161–170.
40. Кравчук С. Психологічні особливості емоційної лабільності особистості / С. Кравчук // Соціальна психологія. – 2005. – № 4. – С. 55–63.
41. Кульчицький В. Соціально-педагогічні основи патріотичного виховання у педагогічній спадщині В. Сухомлинського / В. Кульчицький // Молодь і ринок. – № 3. – 2014. – С. 70–76.
42. Лавриченко Н. М. Педагогіка соціалізації : європейські обриси / Н. М. Лавриченко. – К., 2000. – 205 с.
43. Ливаренко Л. Особистісно орієнтовані технології у формуванні комунікативних компетентностей / Л. Ливаренко // Дефектолог. – 2007. – № 11. – С. 21–23.
44. Липа В. А. Основы коррекционной педагогики / В. А. Липа. – Донецк, 2002. – 327 с.
45. Максимова Н. Ю. Основы детской психопатологии : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна, В. М. Піскун. – К., 1996. – 464 с.

46. Максименко С. Д. Учбове навантаження і збереження психічного здоров'я школярів / С. Д. Максименко // «Журнал АМН України». – 2001. – т.7. – № 3. – С. 467–474.
47. Манько Ю. В. Патриотизм и система образования / Ю. В. Манько // Современный патриотизм: борьба идей и проблемы формирования. Материалы межвузовской научно-практической конференции. – СПб., 2002. – С. 141–147.
48. Мачихина В. Ф. Внекласная воспитательная работа во вспомогательной школе-интернате / В. Ф. Мачихина. – М., 1978. – 168 с.
49. Миронова С. П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка / С. П. Миронова. – Кам'янець-Подільський, 2015. – 312 с.
50. Мудрик А. В. Социальная педагогика: учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик. – М., 1999. – 184 с.
51. Налчаджян А. А. Психологическая адаптация : механизмы и стратегии / А. А. Налчаджян. – М., 2010. – 368 с.
52. Олександрівський Ю. А. Стан психічної дезадаптації та їх компенсація (прикордонні нервово-психічні розлади) / Ю. А. Олександрівський. – К., 1976. – 272 с.
53. Основи інклюзивної освіти : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. А. А. Колупасової. – К., 2012. – 308 с.
54. Основи корекційної педагогіки : навч. посіб. / С. П. Миронова, О. В. Гаврилов, М. П. Матвєєва; за заг. ред. С. П. Миронової. – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ імені І. Огієнка, 2010. – 264 с.
55. Основи психології / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – К., 1996. – 632с.
56. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К., 2005. – 560 с.
57. Палмер Дж. Эволюционная психология. Секреты поведения Homo sapiens / Дж. Палмер, Л. Палмер / пер. Кулаков А., Павлова И. – СПб., 2003. – 384 с.

58. Пахомова Н. Г. Методологічні основні та структурні компоненти педагогічних технологій корекційної роботи / Н. Г. Пахомова // зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2010. – Вип. XV. – С. 81–85.
59. Пачовський В. Українознавство у виховання молоді / В. Пачовський // Перший Український педагогічний Конгрес. – 1935. – С. 90–112.
60. Педагогическая энциклопедия. – Т. 3. – М. : Советская энциклопедия. – М., 1996. – 879 с.
61. Подбerezський М. К. Характеристика особливостей педагогічної взаємодії / М. К. Подбerezський // Вісник Дніпропетр. ун-ту імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». – 2011. – № 2. – С. 31–35.
62. Резнікова О. А. Адаптованість особистості в контексті різних методологічних підходів до проблеми адаптації / О. А. Резнікова // Психологічні перспективи. – 2011. – № 17. – С. 220–231.
63. Розенберг А. Системний підхід у педагогіці В. О. Сухомлинського / А. Розенберг // Педагогіка і психологія. – 1998. – № 3. – С. 5–13.
64. Романовська Д. Д. Технологія роботи з батьками / Д. Д. Романовська. – К. : Главник, 2007. – 128 с.
65. Романенко Л. Активізація виховної функції навчально-пізнавальної діяльності / Л. Романенко // Початкова школа. – 2006. – № 3. – С. 36–40.
66. Рудик М. Інноваційні технології навчання як засіб активізації пізнавальної діяльності учнів / М. Рудик // Стимул. – 2003. – № 9. – С. 26–29.
67. Савінова Н. В. Проблеми підготовки майбутніх корекційних педагогів до роботи в умовах інклюзивного навчального закладу / Н. Савінова // Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки). – 2016. – Вип. 7. – Т.1 (7). – С. 359–370.
68. Савлук А. З досвіду впровадження спадщини В. О. Сухомлинського в практику / А. Савлук // Початкова школа. – 1995. – № 9. – С. 15–17.

69. Савчук Л. Проблеми родинного виховання дітей з особливими освітніми потребами [Електронний ресурс] / Л. Савчук. – Режим доступу : www.teacher.at.ua. – Назва з екрана.

70. Салихова Р. Воспитание гражданина / Р. Салихова, Г. Ахмеижанова // Воспитание в школе. – 2003. – № 1. – С. 2–9.

71. Сєднєва В. О. Основи корекційної роботи з учнями, які мають особливості психофізичного розвитку / В. О. Сєднєва. – Миколаїв, 2011. – 36 с.

72. Синьов В. М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка : підручник. – Ч. I. Загальні основи корекційної психопедагогіки (олігофренопедагогіки) / В. М. Синьов. – К., 2007. – 238 с.

73. Синьов В. М. Основи дефектології / В. М. Синьов, Г. М. Коберник. – К., 1994. – 143 с.

74. Синьова Є. П. Тифлопсихологія : підруч. / Є. П. Синьова. – К. : Знання, 2008. – 365 с.

75. Скрипник М. Уроки мислення В. Сухомлинського / М. Скрипник // Педагогіка і психологія. – 1996. – №3. – С. 71–77.

76. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами до навчання в школі: навч.-метод. посіб. / уклад. Холодій О. М. – Черкаси, 2014. – 125 с.

77. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей-інвалідів : зб. матеріалів / за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка. – К., 2004. – 167 с.

78. Спеціальна педагогіка: [понятійно-термінологічний словник] / за ред. акад. В. І. Бондаря. – Луганськ, 2003. – 436 с.

79. Спеціальна психологія : навч. посіб. для студентів спец. 6.010105 – «Корекційна освіта» / Н. Г. Пахомова, М. М. Кононова; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. - Полтава : АСМІ, 2015. – 359 с.

80. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами : метод. посіб. / під заг. ред. Н. З. Софій. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2015. – 66 с.

81. Стернина Э. М. Теория и методика воспитания слепых и слабовидящих детей : учеб. пособ. / Э. М. Стернина. – Л., 1980. – 250 с.
82. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям / В. Сухомлинский. – К., 1974. – 514 с.
83. Татьянчикова І. В. Проблема соціалізації учнів з особливими потребами [електронний ресурс] – режим доступу: file:///C:/Users/Admin/Downloads/apko_2011_2_31.pdf Доступ: 12.11.2015
84. Толмачев Р. А. Адаптивная физическая культура и реабилитация слепых и слабовидящих / Р. А. Толмачев. – М. : Советский спорт, 2004. – 108 с.
85. Український дефектологічний словник /Л. В. Вавіна, А. М. Висоцька, В. В. Засенко та ін.; за ред. В. І. Бондаря. – К. : Милосердя України, 2001. – 211 с.
86. Ушинський К. Д. Про народність у громадському вихованні / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори: у 2 т. / К. Д. Ушинський. – К., 1983. – С. 43-103.
87. Фрига І. О. Національно-патріотичне виховання молоді в сучасних умовах / І. О. Фрига // Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України / зб. наук. пр. [ред. кол.: О. Ф. Попик (гол.) та ін.]. – Хмельницький, 2014. – С. 166–169.
88. Хутка С. Соціальна адаптованість особистості: концептуалізація поняття / С. Хутка // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 2. – С. 164 - 175.
89. Цехмістрова Г. С. Управління в освіті та педагогічна діагностика : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова, Н. А. Фоменко. – К. : Слово, 2005. – 280 с.
90. Чернуха Н. М. Формування громадянськості учнівської молоді : інтеграція виховних соціальних впливів суспільства : монографія / Н. М. Чернуха. – Луганськ : Альма-матер, 2006. – 360 с.
91. Шевцов А. Г. Сучасні проблеми освіти і професійної реабілітації людей з вадами здоров'я /А. Г. Шевцов. – Київ, 2004. – 200 с.

92. Шиф Ж. І. Психологічні проблеми корекційної роботи в допоміжній школі: спеціальна психологія / Ж. І. Шиф, В. І. Петрова, Т. Н. Головіна. – Кам'янець-Подільський, 2006. – 145 с.

93. Щербина С. М. Педагогічна позиція та її роль у взаємодії вчителя і учнів на уроці / С. М. Щербина, І. Ю. Щербина // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. – 2010. – № 7 (9). – С. 233–240.

94. Ямницький В. М. Розвиток життєтворчої активності особистості: теорія та експеримент / В. М. Ямницький. – К. : ПНЦ АПНУ, 2006. – 362 с.

95. Яструбова В. Оптимізація процесу управління пізнавальною діяльністю школярів / В. Яструбова // Освіта і управління. – 1998. – № 4. – С. 46–48.

ДОДАТКИ

Додаток А

Дослідження самооцінки за методикою «Хто Я?»

Тест використовується для вивчення змістовних характеристик ідентичності особистості. Питання «Хто Я?» Безпосередньо пов'язаний з характеристиками власного сприйняття людиною самої себе, тобто з його образом «Я» або Я-концепцією.

Інструкція до тесту

Протягом 5 хвилин вам необхідно дати якомога більше відповідей на одне питання, що відноситься до вас самих: «Хто Я?». Постарайтеся дати якомога більше відповідей. Кожну нову відповідь починайте з нового рядка (залишаючи деяке місце від лівого краю аркуша). Ви можете відповідати так, як вам хочеться, фіксувати всі відповіді, що приходять до вас в голову, оскільки в цьому завданні немає правильних або неправильних відповідей.

Також важливо помічати, які емоційні реакції виникають у вас в ході виконання даного завдання, наскільки важко чи легко вам було відповідати на це питання.

Коли учень закінчує відповідати, його просять провести перший етап обробки результатів – кількісний:

«Пронумеруйте всі зроблені вами окремі відповіді-характеристики. Зліва від кожної відповіді поставте його порядковий номер. Тепер кожну свою окрему характеристику оцініть по чотиризначній системі»:

- «+» – знак «плюс» ставиться, якщо в цілому вам особисто дана характеристика подобається;
- «-» – знак «мінус» – якщо в цілому вам особисто дана характеристика не подобається;
- «±» – знак «плюс-мінус» – якщо дана характеристика вам і подобається, і не подобається одночасно;
- «?» – знак «питання» – якщо ви не знаєте на даний момент часу, як ви точно ставитеся до характеристики, у вас немає поки певної оцінки розглянутого відповіді.

Знак своєї оцінки необхідно ставити ліворуч від номера характеристики. У вас можуть бути оцінки як усіх видів знаків, так і тільки одного знака або двох-трьох.

Після того як вами будуть оцінені всі характеристики, підведіть підсумок:

- скільки всього вийшло відповідей,
- скільки відповідей кожного «знаку».

Інтерпретація результатів тесту

Що стоїть за застосуванням людиною оцінки «±» щодо своїх характеристик?

Використання знаку «плюс-мінус» («±») говорить про здатність людини розглядати те чи інше явище з двох протилежних сторін, говорить про ступінь його врівноваженості, про «виваженості» його позиції щодо емоційно значущих явищ.

Можна умовно виділити людей емоційно-полярного, врівноваженого і сумнівається типу.

До людей емоційно-полярного типу відносяться ті, хто всі свої ідентифікаційні характеристики оцінюють лише як ті, що їм сподобались або не сподобались, вони зовсім не використовують при оцінюванні знак «плюс-мінус».

Для таких людей характерний максималізм в оцінках, перепади в емоційному стані, щодо них можна сказати «від любові до ненависті один крок». Це, як правило, емоційно-виразні люди, у яких стосунки з іншими людьми сильно залежать від того, наскільки їм людина подобається або не подобається.

Якщо кількість знаків «±» досягає 10–20 % (від загального числа знаків), то таку людину можна віднести до врівноваженого типу. Для них, в порівнянні з людьми емоційно-полярного типу, характерна велика стресостійкість, вони швидше дозволяють конфліктні ситуації, вміють підтримувати конструктивні відносини з різними людьми: і з тими, які їм в цілому подобаються, і з тими, які у них не викликають глибокої симпатії; більш стримано ставляться до недоліків інших людей.

Якщо кількість знаків «±» перевищує 30–40 % (від загального числа знаків), то таку людину можна віднести до типу, що невпевнена. Така кількість знаків «±» може бути у людини, що переживає кризу у своєму житті, а також свідчити про нерішучість як рисі характеру (коли людині важко приймати рішення, він довго сумнівається, розглядаючи різні варіанти).

Що стоїть за застосуванням людиною оцінки «?» щодо своїх характеристик?

Наявність знаку «?» при оцінці ідентифікаційних характеристик говорить про здатність людини переносити ситуацію внутрішньої невизначеності, а значить, побічно свідчить про здатність людини до змін, готовності до змін.

Даний знак оцінки використовується людьми досить рідко: один або два знаки «?» ставлять тільки 20 % обстежуваних.

Наявність трьох і більше знаків «?» при самооцінюванні передбачає у людини наявність кризових переживань.

У цілому використання людиною при самооцінюванні знаків «±» і «?» є сприятливою ознакою хорошої динаміки консультативного процесу.

Застосовують ці знаки люди, як правило, швидше виходять на рівень самостійного вирішення власних проблем.

Додаток Б
Тест Джозефа М. Сакса

Запитання:

1. Я думаю, що людей більше...
2. Дитина у родині...
3. Ми любимо маму, а...
4. Буваємо серед дітей, але...
5. Мій брат (сестра)...
6. Я досить спритний, щоб...
7. Батьки іноді...
8. Діти, з якими я граюся...
9. Щоб наш тато...
10. Мої близькі думають про мене, що я...
11. Якби мій брат (сестра)...
12. Мої друзі мене часто...
13. Я хочу, щоб у мене не було...
14. Хвора дитина...
15. Я думав, що мама найчастіше...
16. Якби не було школи...
17. Я тремчу, коли...
18. Коли думаю про школу, то...
19. Якби діти знали, як я боюся...
20. Я був би дуже щасливий, якби...
21. Я найслабший...
22. У майбутньому я...
23. Мій учитель (учителька, учителі)...
24. Я завжди мрію...

Ключ

Пропозиції в методиці згруповані так:

- а) ставлення до матері – 3, 15;
- б) ставлення до батька – 7, 9;
- в) ставлення до братів, сестер – 5, 11;
- г) ставлення до родини – 2, 10;
- г) ставлення до однолітків – 4, 8, 12;
- д) ставлення до вчителів і школи – 23, 16, 18;
- е) ставлення до людей загалом – 1;
- є) ставлення до власних здібностей – 6, 21;
- ж) негативні переживання, страхи – 13, 17, 19;
- з) ставлення до хвороби – 14;
- и) мрії та плани на майбутнє – 20, 22, 24.

Додаток В

«Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації»

(за Н. Лускановою)

Запитання:

1. Тобі подобається в школі?
2. Вранці, коли ти прокидаєшся, ти завжди з радістю йдеш у школу?
3. Якби вчитель сказав, що завтра в школу не обов'язково приходити всім учням, ти б пішов у школу?
4. Чи сподобалось би тобі, якби у тебе не було б якогось уроку?
5. Ти хотів би, щоб тобі не задавали завдання додому?
6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися одні перерви?
7. Ти часто розповідаєш про школу батькам?
8. Ти б хотів, щоб у тебе був інший вчитель?
9. У тебе в класі багато друзів?
10. Тобі подобаються твої однокласники?

Обробка результатів.

<i>№</i>	Так	Ні
1	3	0
2	3	0
3	3	0
4	0	3
5	0	3
6	0	3
7	3	0
8	0	3
9	3	0
10	3	0

Інтерпретація.

25–30 балів – високий рівень шкільної адаптації.

20–24 бала – середній рівень шкільної адаптації.

15–19 балів – зовнішня мотивація.

10–14 балів – низький рівень шкільної адаптації.

9 і менш балів – шкільна дезадаптація.

Додаток Г

Підготовка міні-презентацій

Додаток Д

«Майбутнє України починається з нас»

Додаток Е

Методика «Вигадай гру»
(діагностика організаційних схильностей)

Дитина отримує завдання за 5 хвилин вигадати якусь гру і докладно розповісти про неї, відповідаючи на наступні запитання експериментатора:

1. Яку назву має гра?
2. В чому вона полягає?
3. Скільки людей необхідно для гри?
4. Які ролі отримують учасники в грі?
5. Як буде відбуватись гра?
6. Які правила гри?
7. Чим повинна закінчуватись гра?
8. Як будуть оцінюватись результати гри і успіхи окремих учасників?

Оцінка результатів

У відповідях дитини повинна оцінюватись не мова, а зміст вигаданої гри. В зв'язку з цим, запитуючи дитину, необхідно допомагати їй – постійно задавати уточнюючі питання, які, в той же час, не повинні підказувати відповідей.

Критерії оцінки змісту вигаданої дитиною гри в даній методиці наступні:

- оригінальність і новизна;
- продуманість деталей гри;
- наявність в грі різноманітних ролей її учасників;
- наявність в грі визначених правил;
- точність критеріїв оцінки успішності проведення гри.

За кожним з цих критеріїв вигадана дитиною гра може оцінюватись від 0 до 2 балів. Оцінка 0 балів означає повну відсутність в грі будь-якого з перерахованих критеріїв (по кожному з них в балах гра оцінюється окремо). 1 бал – наявність, але слабка вираженість в грі даного критерію. 2 бали – присутність і чітка вираженість в грі відповідних критеріїв.

За всіма критеріями вигадана дитиною гра в сумі може отримати від 0 до 10 балів. І на основі загальної кількості балів можна зробити висновок про рівень розвитку організаторських схильностей дитини.

Висновки про рівень розвитку організаторських схильностей дитини:

8-10 балів – високий.

5-7 балів – середній.

0-4 бали – низький.

Додаток Ж

Методика вивчення взаємовідносин в колективі однолітків

«Соціометрія»

Інструкція

Ведучий: Я зараз задам Вам три запитання на які Ви можете обрати лише одного члена класу, який найкраще підійде, на Вашу думку, на ту чи іншу роль.

Питання

1. З ким би Ви прагнули робити домашні завдання?
2. Кого б Ви запросили до себе на день народження?
3. З ким би Ви пішли б на день народження друга?

Обчислення результатів

Індекс соціометричного статусу i -го члена класу знаходиться за формулою:

$$C_i = R_i / N - 1,$$

де C_i – соціометричний статус i -члена (учня);

R_i – кількість позитивних виборів, які отримав i -член (учень);

N – кількість учнів у класі.

Додаток 3

Методика вивчення взаємовідносин з педагогічним колективом «Соціометрія»

Інструкція

Ведучий: Я зараз задам Вам три запитання на які Ви можете обрати лише одного члена класу, який найкраще підійде, на Вашу думку, на ту чи іншу роль.

Питання

1. Хто найрозумніший учень в класі?
2. Хто найвеселіший учень в класі?
3. З ким Вам легко співпрацювати?

Обчислення результатів

Індекс соціометричного статусу i -го члена класу знаходиться за формулою:

$$C_i = R_i / N - 1,$$

де C_i – соціометричний статус i -члена (учня);

R_i – кількість позитивних виборів, які отримав i -член (учень);

N – кількість учнів у класі.